

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

«Допущена до захисту»

Завідувач кафедри

Лілія РУКУЛІС

«25» листопада 2025 р.

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
на тему:
«Теоретико-методична система засвоєння діалектів на заняттях із
лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти»

Виконала: здобувачка вищої освіти
VI курсу, групи 6711м
спеціальності 014 Середня освіта.
(014.01 Українська мова і література)

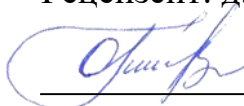
Єлізавета ТКАЛЕНКО

Керівник: д. пед. н., проф.

Лілія РУСКУЛІС

Рецензент: д. філ. н., доц.

Олена ГОГОРЕНКО

Миколаїв – 2025 р.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КОРАБЛЕБУДУВАННЯ ІМЕНІ
АДМІРАЛА МАКАРОВА
Філологічний факультет**

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

Спеціальність 014 «Середня освіта» спеціалізація 014.01 «українська мова і література»

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Освітня програма УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА

Другого (магістерського) рівня вищої освіти

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

Лілія РУСКУЛІС

«01» жовтня 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

Студентці Ткаленко Єлізаветі Миколаївні

(Прізвище, ім'я, по батькові)

- 1. Тема роботи:** «Теоретико-методична система засвоєння діалектів на заняттях із лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти»
Керівник роботи Рускуліс Лілія Володимирівна
Затверджені наказом ректора № 1231-УЧ від 16.10.2025
- 2. Термін подання роботи:** 10.12.2025 р.
- 3. Вихідні дані по роботі:** розробити систему вправ
- 4. Перелік питань, що підлягають розробці** (найменування розділів)
  1. Теоретичні основи навчання української діалектології;
  2. Розробка системи вправ із вивчення української діалектології.
- 5. Перелік презентаційний матеріалів:** презентаційний файл, демонстраційний файл з електронною розробкою системи вправ.
- 6. Дата видачі завдання** 01.10.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми випускної кваліфікаційної роботи, укладання бібліографії за обраною темою; опрацювання наукової і навчальної літератури за обраною темою	до 1.10.2024	Виконано
2.	Укладання плану-проспекту роботи	до 10.11.2024	Виконано
3.	Збір, аналіз, систематизація фактичного матеріалу досліджуваної теми	до 31.12.2024	Виконано
4.	Написання тексту «Вступу»	до 10.02.2025	Виконано
5.	Написання тексту 1 розділу	до 30.04.2025	Виконано
6.	Написання тексту 2 розділу	до 15.06. 2025	Виконано
7.	Написання тексту «Загальний висновків»	до 31.07.2025	Виконано
8.	Подання чернетки повного тексту роботи керівнику; доопрацювання тексту роботи згідно з зауваженнями керівника	до 20.08.2025	Виконано
9.	Попередній захист випускної кваліфікаційної роботи	11.11.2025	Виконано
10.	Доопрацювання тексту роботи, подання оформленої за чинними вимогами випускної кваліфікаційної роботи на кафедру української мови, літератури та методики навчання	до 25.11.2025	Виконано
11.	Отримання відгуку керівника	25.11.2025	Виконано
12.	Отримання рецензії	25.11.2025	Виконано
13.	Подання повного пакету документів, що супроводжують кваліфікаційну роботу	10.12.2025	Виконано
14.	Отримання допуску випускної кваліфікаційної роботи до захисту	25.11.2025	Виконано

Студент

(підпис)
Ткаленко Єлізавета Миколаївна
(ПІБ)

Керівник роботи

(підпис)
Рускуліс Лілія Володимирівна
(ПІБ)

Анотація. Дипломна робота присвячена дослідженню місця й ролі діалектної лексики в системі лексикології сучасної української літературної мови; особливостям формування національно-мовної особистості здобувача вищої освіти під впливом діалектної лексики; лінгводидактичним засадам засвоєння діалектної лексики; особливостям підготовки здобувачів освіти за ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)) й робочої програми «Українська діалектологія»; розробці системи вправ із вивчення діалектів української мови.

Ключові слова: *діалект, лексикологія, національно-мовна особистість, система вправ.*

Abstract. The thesis is devoted to the study of the place and role of dialect vocabulary in the system of lexicology of the modern Ukrainian literary language; the peculiarities of the formation of the national-linguistic personality of a higher education student under the influence of dialect vocabulary; linguodidactic principles of mastering dialect vocabulary; features of training students for the Secondary Education (Ukrainian Language and Literature. Language and Literature (English)) and the working program "Ukrainian Dialectology"; development of a system of exercises for studying dialects of the Ukrainian language.

Keywords: *dialect, lexicology, national-linguistic personality, system of exercises.*

ЗМІСТ

ВСТУП .	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ	10
1. 1. Діалектна лексика в системі лексикології сучасної української літературної мови	10
1. 2. Національно-мовна особистість у сучасному освітньому просторі	22
...	
1. 3. Лінгводидактичні основи засвоєння діалектної лексики	30
Висновки до розділу 1	38
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ЗАСВОЄННЯ ДІАЛЕКТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН	40
2. 1. Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)) та робочої програми «Українська діалектологія»	40
2. 2. Система вправ із вивчення діалектів української мови....	46
Висновки до розділу 2	57
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена сучасними процесами розвитку лінгвістичної науки й вищої освіти, що вимагають поглибленого осмислення ролі діалектів у формуванні мовної компетентності майбутніх фахівців-філологів. У контексті глобалізації та стандартизації мовної освіти особливої ваги набуває збереження діалектного різноманіття як важливої складової національної мовної спадщини, що потребує науково обґрунтованих підходів до його вивчення в закладах вищої освіти.

Сучасні освітні програми з лінгвістичних дисциплін часто недостатньо системно інтегрують діалектологічний компонент, що зумовлює необхідність розроблення цілісної теоретико-методичної системи засвоєння діалектів у процесі професійної підготовки студентів. Актуальність теми посилюється також потребою вдосконалення методів і форм навчання, які б забезпечували поєднання теоретичних знань із практичним аналізом живого мовлення й регіональних мовних особливостей. Дослідження теоретико-методичної системи засвоєння діалектів на заняттях із лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти є актуальним як у науково-теоретичному, так і в практично-освітньому аспектах, оскільки сприяє підвищенню якості мовної підготовки майбутніх фахівців і збереженню мовної культурної ідентичності.

Теоретичною основою дослідження є накопичений досвід учених за такими напрямками:

- дослідження лінгвістичних основ лексикології (Є. Карпіловська Н. Клименко, К. Ладоня, І. Литовченко, О. Стишов, О. Тараненко та ін.);
- обґрунтування особливостей формування національно-мовної особистості в сучасному освітньому просторі (М. Вашуленко, А. Богуш, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Рускуліс, Т. Симоненко та ін.).

- з'ясування лінгводидактичних засад навчання загалом, і української діалектології зокрема (О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентиліук, Л. Рускуліс та ін.);

Проаналізовані наукові доробки вчених створюють підґрунтя для розробки методики вивчення діалектів сучасної української літературної мови на заняттях з ОК «Українська діалектологія», що підтвердило актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи магістра *«Теоретико-методична система засвоєння діалектів на заняттях із лінгвістичних дисциплін у закладах вищої освіти)»*.

Мета дипломної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні й практичній розробці методичної системи вивчення діалектів української мови.

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується вирішити такі **завдання**:

1. З'ясувати лінгвістичні основи навчання діалектів у системі лексикології сучасної української літературної мови.
2. Схарактеризувати особливості формування національно-мовної особистості студентів-філологів.
3. Обґрунтувати лінгводидактичні засади навчання діалектів української мови.
4. Здійснити аналіз освітньої програми «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)) та робочої програми ОК «Українська діалектологія».
5. Розробити й обґрунтувати систему вправ із вивчення діалектів української мови.

Об'єктом дослідження є процес підготовки майбутніх учителів української мови.

Предметом дослідження є методична система вивчення діалектів з урахуванням когнітивно-комунікативного, функційно-стилістичного й текстоцентричного підходів до навчання мови, традиційних та інноваційних закономірностей, принципів, методів і прийомів навчання мови.

Для досягнення поставленої мети, реалізації визначених завдань дослідження використано такі **методи**:

- *теоретичні* – аналіз лінгвістичної, психолого-педагогічної та методичної літератури для визначення теоретичних засад дослідження; класифікація та систематизація лексичних одиниць;
- *емпіричні* – аналіз робочої програми дисципліни;

Наукова новизна. Репрезентовано теоретичні розвідки проблем української діалектології в системі лексикології сучасної української літературної мови; схарактеризовано особливості формування національно-мовної особистості здобувача вищої освіти в процесі вивчення діалектів на основі когнітивно-комунікативного, функційно-стилістичного й текстоцентричного підходів до навчання мови, традиційних та інноваційних закономірностей, принципів, методів і прийомів навчання. Розроблено й запропоновано систему вправ із вивчення діалектів української мови.

Практичне значення. Розроблено й запропоновано систему вправ для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література). Матеріали дослідження, зокрема результати анкетування й методичні розробки, можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти під час викладання дисциплін «Українська діалектологія».

Апробація. Основні положення й результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови, літератури та методики навчання Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова.

Мета й завдання визначили таку **структуру роботи**: вступ, два розділи, висновки до кожного розділу й загальні висновки, список використаних джерел.

У вступі визначено тему, мету, актуальність, завдання дослідження, наукову новизну й практичне значення роботи.

У першому розділі «*Теоретичні засади навчання діалектної лексики*» розглянуто місце і роль діалектної лексики в системі лексикології сучасної української літературної мови; з'ясовано особливості формування

національно-мовної особистості здобувача вищої освіти під впливом діалектної лексики; схарактеризовано лінгводидактичні засади засвоєння діалектної лексики.

У другому розділі **«Система засвоєння діалектів на заняттях із лінгвістичних дисциплін»** проаналізовано особливості підготовки здобувачів освіти за ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)) й робочої програми «Українська діалектологія»; репрезентовано систему вправ із вивчення діалектів української мови.

Теоретичний матеріал супроводжується 3 таблицями, 8 рисунками.

У висновках подано узагальнені результати проведеного дослідження. Список використаних джерел охоплює 56 найменувань.

РОЗДІЛ 1

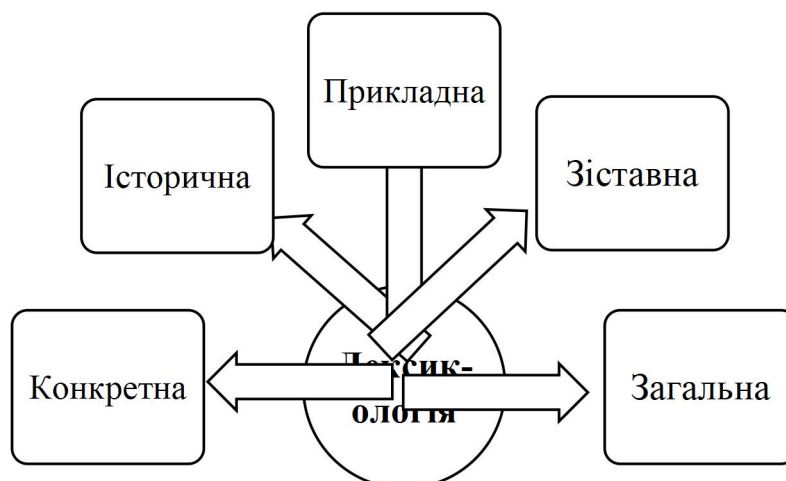
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ

1. 1. Діалектна лексика в системі лексикології сучасної української літературної мови

Діалектна лексика – це важливий складник сучасної української літературної мови, її національний та культурний феномен, що відображає особливості мовлення певного регіону, історичний вплив і соціокультурні процеси. Вона, формуючи лексичне різноманіття української мови, уможливорює зібрати й проаналізувати розвиток і трансформацію мовних одиниць різних регіонів України. Науковці суголосно стверджують, що в сучасній лексикології діалектна лексика є чільною категорією словникового складу мови, що знаходиться в постійному взаємозв'язку з літературною й загальнонародною лексикою [26].

Згідно зі «Словником української мови», лексикологія – «розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови» [51, с. 473]. Автори посібника «Сучасна українська літературна мова» зацентовують, що «лексикологія досліджує слово як основну одиницю словникового складу мови, його значення, структуру, походження та функціонування в мовленні» [52, с. 98].

Науковці залежно від аспектів і напрямів наукового аналізу виокремлюють низку галузей лексикології (рисунки 1), зокрема загальну (закономірності розвитку та функціонування, будови, лексичного складу мови), спеціальну, історичну (з'ясування історичних аспектів лексики, її розвитку в часі, характеристика причин і закономірностей лексичних змін), описову (вивчення спеціальних термінів і професіоналізмів), зіставну (порівняльний аналіз систем словників різних мов), прикладну (досліджує практичні проблеми). Окремим розділом з'ясовано лексикографію як галузь, що займається укладанням словників [16; 25; 26; 42; 51].

Рис. 1. Напрями лексикології

Лексема, або слово є мігстральною одиницею лексикології, розуміння якої вчені інтепретують залежно від певних підходів. В «Академічному тлумачному словнику української мови» «слово – мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу» [50, с. 367]. Д. Ганич та І. Олійник репрезентують слово як «мінімальну структурно-семантичну одиницю мови, яка за допомогою свого звукового складу передає поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їхні ознаки або взаємозв’язки, здатна вільно відтворюватися в мовленні та слугує для побудови висловлювань» [16]. В. Русанівський в «Енциклопедії української мови» зацентровує, що слово – це «найменша самостійна, вільно відтворювана в мовленні й відокремлено оформлена значеннєва одиниця мови, яка співвідноситься з окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням тощо) і головною своєю функцією має його називання або знакове відображення» [21, с. 612]. Звертаємося до «Словника лінгвістичних термінів», автори якого Є. Кротевич і Н. Родзевич наголошують, що слово є «неподільною на менші одиниці мовною структурою, оформленою відповідно до норм даної мови, яка складається зі звуку або комплексу звуків і позначає певні предмети, процеси та явища

об'єктивної дійсності та їхні ознаки, або вказує на них чи на відношення між ними, а також може передавати емоційно-вольові прояви» [27]. Л. Алексєнко-Лемовська, проаналізувавши наукові доробки мовознавців, з'ясувала, що в їхніх працях лексика представлена як «як сукупність уживаних у мові слів, з якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку (О. Пономарів); окремі шари чи групи слів (побутова лексика, професійна) (Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко); словниковий склад мови, сукупність усіх слів, наявних у мові (М. Плющ)» [1]. Як демонструють проведені розвідки, слово визначається нерозривною єдністю звучання й значення, про що говорить зовнішня – звукова оболонка – та внутрішня – змістова, тобто лексичного значення, яке є результатом мисленнєвої діяльності людини.

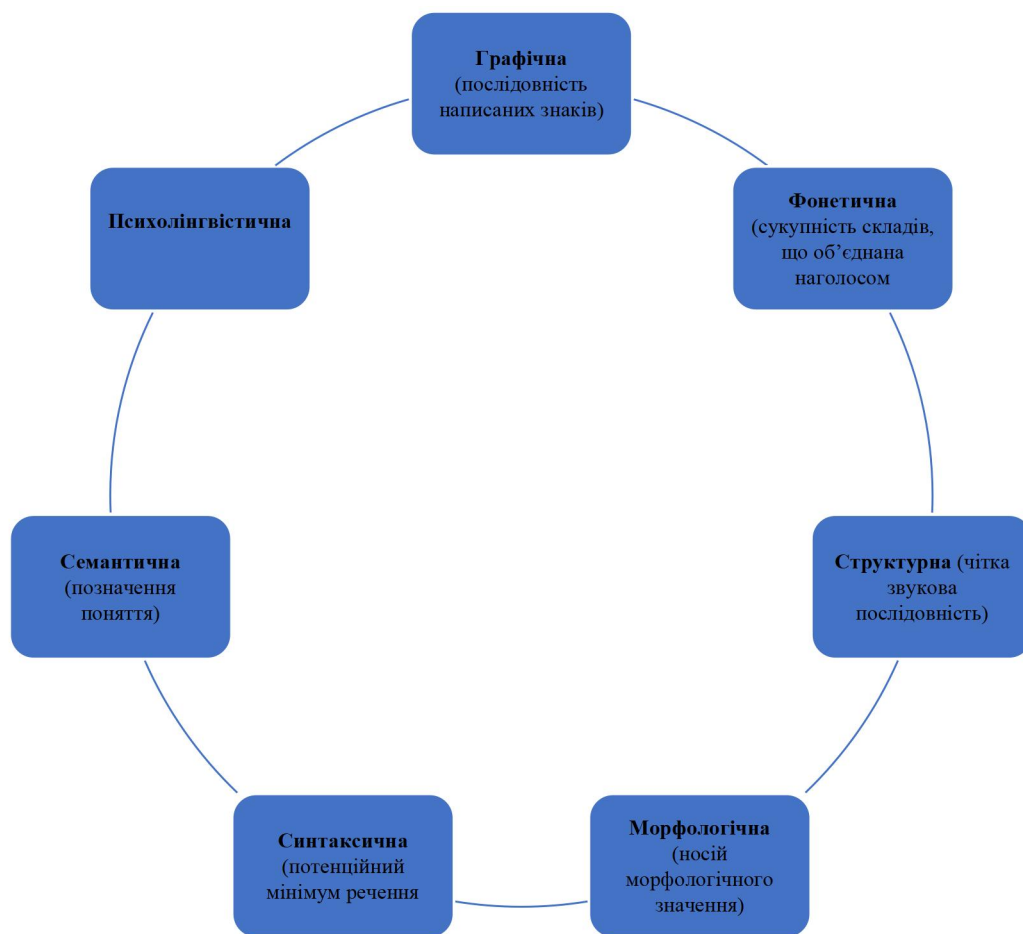
Нам імponує думка Ю. Карпенка про те, що слово характеризується низкою ознак, а саме: самостійність, формальна цілісність, ідіоматичність [26]. Такі міркування дають можливість уважати слово основою лексикології та центром зв'язку всіх мовних одиниць. Слово репрезентоване своїм зовнішнім (звуковим) і внутрішнім (носій значення) виявом, стверджуючи постулат єдності форми й змісту, бо «без зовнішньої оболонки слово не може бути почуте, без внутрішнього наповнення воно буде незрозумілим» [43, с. 46].

Звертаємося до розвідок, проведених О. Бондар [10], де з'ясовано засади значення слова, які ми продемонструємо за допомогою рисунка 2.

Лексичний склад мови утворює сукупність усіх її слів. Наукові джерела засвідчують, що лексика сучасної української літературної мови репрезентована окремими групами. Схарактеризуємо їх.

Омоніми – «слова, що збігаються за звучанням, але мають різні, не пов'язані між собою значення» [50, с. 695]; «слова, які однаково звучать і пишуться, проте не мають спільності в значеннях» [8, с. 26]. У лексикології визначено й суміжні явища, що пов'язані з омонімією: омоформи, омофони та омографи [26, с. 200]. Омоформи – це «слова, у яких збігаються лише

окремі граматичні форми», наприклад: шию (іменник) і шию (дієслово). Омофони – слова, що «однаково вимовляються, але різняться графічним оформленням», наприклад: Омофони – «слова, які вимовляються однаково, але різняться написанням». До прикладу, *по три* (прийменник із числівником) і *потри* (дієслово). Омографи – лексеми, які пишуться однаково, проте відрізняються наголосом і вимовою, наприклад: *атлАс* і *Атлас* [26, с. 200].

Рис.2. Засади значення слова

Паронімія «ґрунтується на схожості звучання слів, близькості у письмовій формі, частковому збігу за морфологічним складом, часто етимологічній спорідненості», наприклад: *компанія* – *кампанія* [9, с. 73]. Науковці зацентровують, що цей пласт лексики активно вживається у всіх

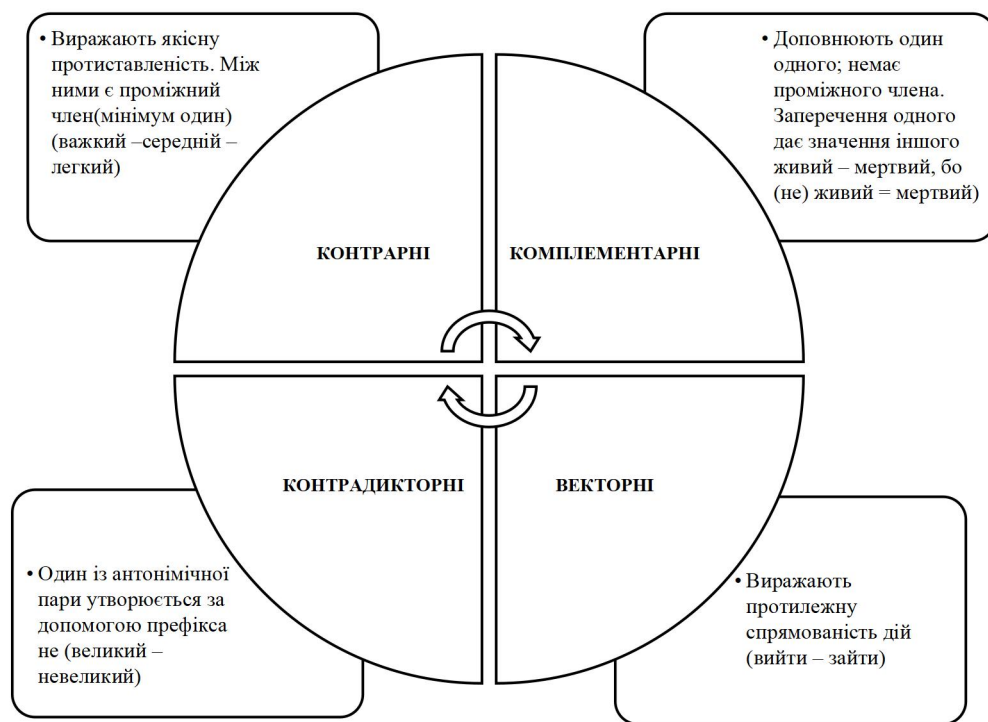
стилях мови, однак неправильне вживання їх може призвести до непорозуміння.

Потужний пласт лексики становить явище синонімії, яке є найвиразнішим в сучасній українській літературній мові [11].

В «Енциклопедії української мови» визначено, що синоніми (від грецької «однойменний») – слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотворчі типи, граматичні форми, зокрема, синтактичні конструкції, що при повній чи частковій формі відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (із можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та в сполучуваності [21, с. 585]. М. Плющ репрезентує синоніми як «слова, які мають близьке або тотожне значення, але відрізняються звучанням» [51, с. 122]. І. Білодід заявляє, що «Синоніми – це слова, що означають назву того самого характеру, спільні за значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або забарвленням» [52, с. 60].

М. Бублик переконливо стверджує, що наразі в мовознавстві не представлено єдиної класифікації синонімів і представляє такі їхні різновиди: абсолютні; семантичні; стилістичні; семантично-стилістичні; різнокореневі-однокореневі; загальномовні-контекстуальні, зауважуючи, що можуть бути ще й окремі підрозділи в межах одного розділу [11].

Антоніми – «слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси й граматичні форми, включно із синтаксичними конструкціями, які, об'єднуючись спільною семантичною основою, виражають максимально протилежні значення» (наприклад: *вечір – ранок, чорне – біле*) [21, с. 27]. У розвідках М. Кочергана [26, с. 205] представлено чотири чільні групи антонімів: контрарні, комплементарні, контрадикторні й векторні, детальну характеристику яких подано на рисунку 3.

Рис. 3. Групи антонімів

У проведеному дослідженні вважаємо за необхідне схарактеризувати лексику сучасної української літературної мови з огляду на стилістичне вживання її. Науковці розподіляють із цієї точки зору стилістично нейтральну та стилістично забарвлену лексику.

М. Пришляк зауважує, що «стилістично нейтральна лексика використовується в усіх сферах мовного спілкування. До її складу входять слова, які називають загальновідомі предмети, явища, якості, дії, і такими словами однаково послуговуються в усіх стилях і формах мов... Лише вживаючись у переносному значенні, нейтральні слова можуть набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків, такі випадки засвідчені в політичних промовах лише в поодиноких випадках» [45, с. 52]. М. Кочерган зацентровує, що «Стилістично нейтральна лексика становить основу будь-якого висловлювання, оскільки вона не має емоційного забарвлення та є зрозумілою для всіх носіїв мови». уналежнюючи до неї назви явищ природи, предметів побуту та навколишньої дійсності [26, с. 1–11].

Стилістично забарвленими вважають слова, «що є типовими не для всіх мовних стилів, а лише для одного або кількох із них» (наприклад, *ясночолій* – художній стиль; *предикативний* – науковий стиль; *подати апеляцію* – науков-діловий стиль тощо).

Як наголошують науковці [26; 43; 51], стилістично забарвлена лексика проявляє своє вираження у функційних стилях сучасної української літературної мови й використовується залежно від комунікативної ситуації. Зокрема, розмовна лексика зреалізовується в розмовно-побутовому стилі мовлення, а її використання спостерігаємо в художній літературі з метою відтворення соціального й побутового колориту (наприклад: *ника, гуляка*) [8]. Експресивно забарвлена лексика уможлиблює передачу всього спектру емоційного й оцінного ставлення мовця до предмета мовлення (велич, ниць, піднесення) [43]. Для писемного мовлення характерною є книжка лексика [51], а публіцистичному стилю з метою опису політичних, суспільних та економічних явищ і процесів притаманна суспільно-політична лексика [21]. Пласт виробничо-професійної лексики, що передбачає називання професій, посад, знарядь праці та виробничих процесів характеризує виробничо-професійну лексику [16], а офіційно-ділова лексика обслуговує діловий стиль й репрезентована в документах, постановах, указах, відзначаючись своєю нейтральністю й відсутністю емоційного забарвлення (постанова, ухвала, рапорт) [43]. Науково-термінологічна лексика функціює в мовленні представників окремих галузей знань [27].

Стилістично маркована лексика в науковій літературі поділяється на: книжну, розмовну, просторічну [37; 43], що ми продемонструємо на рисунку 4.

Рис. 4. Стилiстично маркована лексика

Словниковий склад мови визначається своєю динамічністю, постійністю й змінністю, а отже, лексика сучасної української літературної мови поділяється на активну й пасивну [26].

Активна лексика охоплює слова, які широко й регулярно використовуються в повсякденному мовленні. До її складу належать і неологізми – «нові слова або нові значення вже відомих слів, що виникають для позначення актуальних понять, предметів і явищ» [26; 51]. Зокрема, сучасні соціально-політичні події спричинили активну появу воєнних неологізмів, зафіксованих у публіцистичних та медійних джерелах: *град*, що походить від природного явища, а наразі використовується як назва реактивної системи залпового вогню; *байрактар* – безпілотний літальний апарат, що є носієм сьогодні символічного значення; *чисте небо* – відсутності повітряної тривоги та ін.

Пасивна лексика охоплює слова, що в сучасному мовленні вживаються досить рідко, серед них у наукових джерел [26; 51; 52] виокремлено:

- *історизми* – «назви предметів і явищ, що зникли з життя і не мають сучасних відповідників (*боярин, кунтуш*)»;
- *архаїзми* – «застарілі слова, які мають сучасні синоніми (*перст — палець*)» [21; 26].

Важливою складовою української мови як національного й культурного феномену, що репрезентує регіональні особливості мовлення, історичні впливи й соціокультурні процеси є діалектна лексика, яка збагачує словниковий склад мови й уможлиблює простеження розвитку й трансформації мовних одиниць у різних регіонах України.

Діалектна лексика – це «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» та віддзеркалює «процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови» [53]. Діалектизми є свідченням історичного розвитку мови й збереження локальних мовних особливостей, сформованих під впливом соціально-географічних чинників. Таку ж думку висловлює І. Матвіяс, яка зауважує, що «Українська літературна мова на всіх етапах свого історичного розвитку перебувала у взаємозв'язках з говорами. За давньоруської доби (до XIV ст.) існували церковнослов'янська й давньоруська літературна мова на народній основі. Оскільки між ними відбувалися взаємодія і взаємовплив, є підстави кваліфікувати їх як варіанти однієї мови. У церковнослов'янському варіанті літературної мови діалектних елементів було мало, відчутнішими вони були в літературній мові на народній основі. У мові писемних пам'яток наявність говорів за давньоруської доби на території України виразно не виявляється» [28].

Наукові джерела [22; 54] засвідчують, що в українській мові виокремлено три наріччя, що ми продемонструємо в таблиці 1.

Таблиця 1

Наріччя сучасної української літературної мови

Наріччя	Діалект
Північне, або поліське, наріччя (на території сучасної Чернігівської області, в північних районах Сумської, Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей)	- східнополіський, або лівобережнополіський, діалект, - середньополіський, або правобережнополіський, діалект, - західнополіський, або волинсько-поліський, діалект (до нього прилягають і підляські, або надбузько-поліські, говірки)
Південно-східне наріччя (на території південних районів Київської та Сумської областей, на всій території Харківської, Луганської, Донецької, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей (в останніх чотирьох областях виняток становлять окремі райони), у Криму	середньонаддніпрянський діалект (київський і полтавський говори), слобожанський діалект, степовий діалект
Південно-західне наріччя (на території Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської,	- волинсько-подільський діалект (південноволинський і подільський говори), - галицько-буковинський діалект

Чернівецької, Закарпатської областей, у південних районах Житомирської, Рівненської, Волинської областей, у деяких районах Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей, а також частково	(наддністрянські, покутсько-буковинські, східнокарпатські, або гуцульські, а також надсянські говори), - карпатський діалект (північнокарпатські, або бойківські, середньозакарпатські, - західнокарпатські, або лемківські, говори)

У сучасній лексикології з'ясовано, що діалектна лексика поділяється на такі основні групи:

1. *Фонетичні діалектизми* – слова, що різняться особливою вимовою певного регіону (наприклад, у деяких західних говірках [ґрунт] – [рунт]).
2. *Лексичні діалектизми* – слова, що характеризуються обмеженим географічним поширенням і виключенням у літературній мові (наприклад, «шарварок» – невеликий розсадник для рослин у діалектах Поділля) [19].
3. *Семантичні діалектизми* – слова, що набувати відмінних значень у різних регіонах (наприклад, «козак» у степових регіонах означав воїна, а на Поліссі – сільськогосподарського працівника).
4. *Фразеологічні й ідіоматичні діалектизми* – стійкі вирази, що притаманні певним територіям, наприклад, «тримати язика за зубами» в центральноукраїнських говірках мало вузьке регіональне значення [52].

У системі української літературної мови діалектна лексика виконує декілька важливих функцій. По-перше, вона збагачує загальну лексику, вводячи у неї слова з локальним відтінком значення або емоційності. По-друге, діалектизми слугують стилістичним засобом у художній літературі, створюючи національний колорит твору, передаючи мовні особливості героїв та регіональні реалії [43, с. 215].

Важливим аспектом є також історико-етнолінгвістичне значення діалектної лексики. Багато говіркових слів зберегли староукраїнські форми, які вже не використовуються в сучасній літературній мові, але свідчать про еволюцію лексичного складу мови. Наприклад, слова «бхід» (переправа через річку) або «чумакувати» (торгувати сіллю) зберігають історичні та культурні пластові значення [17].

Незважаючи на значну кількість праць з діалектології, актуальним залишається питання інтеграції діалектної лексики в систему сучасної української літературної мови. Складність полягає у відсутності чітких критеріїв для віднесення слів до діалектної категорії, особливо у випадках активного впливу літературної мови на говірку або запозичення діалектів у сучасну українську лексику.

В. Ващенко зазначає декілька шляхів «олітературнення» діалектних слів. «З одного боку, такі слова фіксують своєрідні поняття, називають нові для літературної мови реалії, що виходять за межі їх колишньої локалізації у вжитку. З другого боку, вони синонімізують мовлення, називають ознаки, що ускладнюють певні реалії...», розширюють набір виражальних засобів літературної мови [14, с. 13].

Вивчення діалектної лексики має не лише теоретичне значення, а й практичне. Воно сприяє збереженню мовної спадщини, допомагає у створенні наукових і навчальних матеріалів, а також збагачує художню літературу, надаючи їй стилістичну та семантичну глибину [43].

Отже, діалектна лексика розкриває багатство української мови, її регіональні особливості та зв'язок з етнографією через аналіз лексичних, семантичних й етнографічних діалектизмів, що реалізується через спецкурси, діалектологічні дослідження, практику збору матеріалу й аналіз художніх творів із місцевим колоритом. Це допомагає зрозуміти основи літературної мови, що базується на діалектах, і розширює словниковий запас майбутніх фахівців, збагачує мовлення здобувачів освіти, сприяє збереженню мовної

спадщини, демонструє шляхи її інтеграції в систему сучасної української літературної мови.

1. 2. Національно-мовна особистість у сучасному освітньому просторі

У сучасних умовах розвитку українського суспільства й освітньої галузі особливої актуальності набуває проблема формування національно-мовної особистості. Освіта покликана не лише забезпечити здобуття знань і розвиток ключових компетентностей здобувачів освіти, а й сприяти усвідомленню ними цінності рідної мови як основи національної ідентичності, культурної спадщини та громадянської свідомості. Саме мова є важливим чинником самовираження особистості, її соціалізації та залучення до національно-культурного простору.

В умовах глобалізації, активних міжкультурних контактів і поширення іншомовного інформаційного простору посилюється ризик зниження престижу української мови серед молоді [13]. Це зумовлює потребу в цілеспрямованій мовній освіті, спрямованій на формування стійкої мотивації до вивчення й використання державної мови в різних сферах життя. Сучасний освітній простір повинен забезпечувати умови для розвитку мовної компетентності, мовленнєвої культури й національної самосвідомості здобувачів освіти [7].

Проблема формування національно-мовної особистості ускладнюється також необхідністю поєднання традиційних підходів до навчання мови з інноваційними освітніми технологіями, орієнтованими на особистість учня. Важливим є впровадження комунікативно-діяльнісного підходу, який передбачає активне використання мови в реальних мовленнєвих ситуаціях, розвиток критичного мислення й здатності до мовленнєвої взаємодії.

Поняття «мовна особистість» наразі є предметом активних наукових досліджень у різних галузях знань, зокрема в лінгвістиці, психолінгвістиці, психології, соціології, філософії та інших науках. Це зумовлено тим, що з

90-х років XX ст. у мовознавстві утвердилося розуміння провідної ролі людини в процесах створення й використання мови, унаслідок чого в новій лінгвістичній парадигмі центральне місце посіла саме мовна особистість.

Термін «мовна особистість» набув широкого вжитку й активно використовується в працях українських і зарубіжних учених (О. Біляєв, А. Богуш, Й. Вейсгербер, М. Вашуленко, Т. Дрідзе, Г. Онкович, Л. Паламар, В. Тарасун та ін.). Водночас наукові підходи до його тлумачення є різними, що зумовлює відсутність єдиного його визначення. Саме тому проблема уточнення змісту терміна є важливою для нашого дослідження, адже від його розуміння залежать основні напрями формування мовної особистості й формування мовленнєвої компетентності.

Українські й зарубіжні дослідники (О. Біляєв, А. Богуш, Й. Вейсгербер, М. Вашуленко, Т. Дрідзе, Онкович, Л. Паламар, В. Тарасун та ін.), розкриваючи сутність поняття «мовна особистість», спираються на ідею суб'єктно-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу [6; 7]. У цьому контексті студент розглядається як активний суб'єкт навчання, який свідомо бере участь в освітньому процесі, розвиває мислення й мовлення шляхом засвоєння мови, її практичного використання й оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності.

Окремі науковці (А. Богуш, М. Вашуленко та ін.) зосереджують увагу на вікових етапах становлення мовної особистості (дошкільному, шкільному тощо), аналізують роль сім'ї та соціалізації в цьому процесі [Там само]. Водночас інші дослідники пов'язують проблеми формування мовної особистості з ширшими питаннями розвитку духовної культури суспільства.

Оскільки державні освітні стандарти ґрунтуються на компетентнісному підході й оперують поняттями «компетентність» і «компетенція» як результатами мовної освіти, основним підсумком навчання визначається здатність особистості діяти в різних проблемних ситуаціях. Такий результат виявляється в особистісно орієнтованій діяльності [42]. Індивідуальні особливості мовленнєвої діяльності найбільш чітко проявляються саме в

процесі розв'язання проблемних ситуацій за допомогою мовних умінь і навичок, тобто через мовну та мовленнєву компетентності.

Формування цих компетентностей відбувається безперервно під впливом розвивального потенціалу мовного середовища, а згодом – у процесі цілеспрямованого виховання і навчання. Оволодіння студентами рідною мовою створює міцну основу для повноцінної мовної освіти загалом і сприяє мовній стабільності в державі, що є важливим чинником становлення мовленнєвої особистості [6; 7].

Виховання мовленнєвої особистості неможливе без паралельного розвитку мовної особистості, яка є підґрунтям для успішного формування мовленнєвої діяльності й комунікативної компетентності. Тому для подальшого дослідження необхідно уточнити зміст поняття «мовна особистість», визначити його основні компоненти й структуру [7].

Термін «мовна особистість» є ключовим, системоутворювальним філологічним поняттям і об'єктом наукового аналізу, в межах якого перетинаються інтереси лінгвістики, культурології, соціології та філософії [29]. Широке використання поняття «мовна особистість» дослідники пояснюють його узагальнювальним характером, що відображає міждисциплінарну спрямованість сучасних наукових студій і взаємопроникнення гуманітарних наук. Водночас єдиного, загальноприйнятого тлумачення цього поняття в сучасній науці досі не вироблено.

За твердженням А. Богуш, мовна особистість формується в конкретному соціальному середовищі та функціонує в межах певної культури, що насамперед виявляється в мові, формах національної свідомості (побутовій, громадянській, науковій, правовій тощо), елементах матеріальної культури, поведінці, моральних нормах і правилах мовленнєвого етикету народу, який ними послуговується [7, с. 29].

Аналізуючи феномен мовної особистості, М. Пентилук розглядає його крізь призму суб'єктно-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу,

визначаючи мовну особистість як людину, яка володіє багатством мови, активно використовує її в різних життєвих ситуаціях, шанує та дбає про її збереження і розвиток. Саме такою особистістю, на думку дослідниці, має стати студент у процесі навчання [38, с. 59].

Дослідження мовної особистості на сучасному етапі є одним із важливих напрямів лінгвістичної науки. Особливу увагу вчені приділяють проблемам становлення мовної особистості дитини й підлітка, що належать до сфери психолінгвістики й інших мовознавчих дисциплін.

Проблеми розвитку мовної особистості також активно досліджуються в працях зарубіжних учених, зокрема Е. Сноу, Ш. Фергюсона, Е. Оче, Ф. Кордье та інших. Питання мовлення дітей загалом і підлітків зокрема розглядають і ті лінгвісти, у сфері наукових інтересів яких перебуває феномен мовної особистості.

За визначенням українських мовознавців С. Єрмоленко та Л. Мацько, мовна особистість – це носій мови, який не лише володіє сукупністю лінгвістичних знань і відтворює мовленнєву діяльність, а передусім уміє активно й творчо працювати зі словом [22; 31].

Мовна особистість постає як певний ідеал, повне досягнення якого є практично неможливим, адже людина не здатна опанувати мову в усій її повноті, навіть якщо йдеться про рідну мову. У цьому зв'язку рівень володіння мовою виходить за межі чітко визначених критеріїв і виявляється передусім у сфері індивідуальної стилістики художнього чи ораторського мовлення. Водночас, попри недосяжність абсолютного мовного ідеалу, використання поняття мовної особистості як базового теоретичного концепту та аналіз її структури дають змогу порушувати питання про різні рівні мовної компетентності, яких людина досягає залежно від соціальних умов свого життя й діяльності.

Отже, залежно від наукового підходу до вивчення мовної особистості сформувалася досить різноманітна типологія цього явища. Кожен дослідник акцентує на окремих його аспектах, унаслідок чого використовуються різні

терміни для уточнення загального поняття. Зокрема, виокремлюють полілектну (загальнолюдську) та ідеолектну (характерну для певної спільноти) мовну особистість; мовну й мовленнєву особистість; мовну особистість західної та східної культур; словникову мовну особистість; елітарну мовну особистість; національно-мовну особистість; національно свідому українськомовну особистість; духовну мовну особистість; мовну особистість як результат лінгвістичного аналізу художніх текстів; мовну особистість як модель мовленнєвих вчинків; формування мовної особистості учня засобами рідної мови; мовленнєву особистість дошкільника; активну мовну особистість; вплив соціального середовища на формування національно свідомої мовної особистості; вторинну мовну особистість; роль сім'ї у становленні мовної особистості; технології формування мовної особистості; культуру мовної особистості педагога; психолінгвістичний аналіз мовної особистості студентів; мовну особистість у межах медійного дискурсу; мовну особистість у сучасному соціальному просторі та ін.

Отже, з позицій лінгводидактики мовна особистість передусім розглядається як людина зі складною, багаторівневою функційною системою, яка охоплює рівень володіння мовою, способи здійснення мовленнєвої взаємодії та уявлення про навколишній світ. Залежно від аспекту наукового аналізу це поняття має різні тлумачення, що уточнюють його зміст відповідно до культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, а також соціальних умов існування.

М. Вашуленко визначає мовленнєву особистість так: «Мовленнєва особистість – це людина, яку розглядають з позиції її готовності виконувати мовленнєві дії; це той, хто опановує мову, для кого мова є засобом мовлення. Мовленнєва особистість характеризується не лише знанням мови, а й умінням її застосовувати» [13, с. 12].

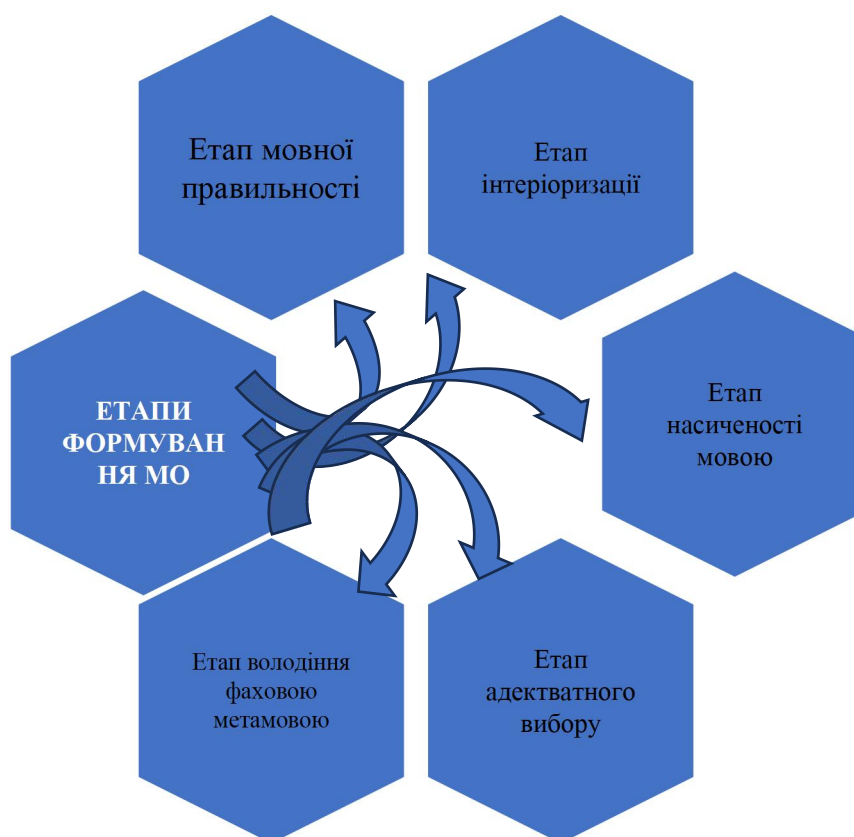
Мовна особистість – це парадигма мовленнєвих особистостей, тоді як мовленнєва особистість – це прояв мовної особистості в реальному спілкуванні й діяльності; особистість, здатна усвідомлено вести розмову,

використовуючи мовні засоби для передачі інформації, причому словесне оформлення повідомлення може бути як унормованим, так і вільним. Вона може проявляти індивідуальні мовленнєві вирази й характеризується оригінальністю художньо-образного мислення та мовлення.

Отже, мовна особистість – це складна багаторівнева функційна система, яка охоплює рівні володіння мовою, способи мовленнєвої взаємодії та знання про світ. Під мовною особистістю розуміють носія мови, здатного реалізувати певну частину колективного мовного потенціалу в конкретний проміжок часу. Мовна особистість може виступати у різних іпостасях: як мовець, мовна особистість, мовленнєва особистість або комунікативна особистість. Вона є узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій на різних рівнях мовної діяльності.

Формування мовної особистості, на думку Л. Мацько, відбувається в кілька етапів, які ми зобразили на рисунку 5. «Етапи формування мовної особистості»:

- 1) етап мовної правильності – засвоєння мовного базису на етапі навчання в ЗЗСО;
- 2) етап інтеріоризації – вміння використати практичні мовні навички для здатності висловлювати власні думки;
- 3) етап насиченості мовою – формування культуромовної особистості;
- 4) етап адекватного вибору – це етап мовної досконалості; репрезентація точного й досконалого мовлення, здатність висловлюватися відповідно до стилю й жанру мовлення;
- 5) етап володіння фаховою метамовою – засвоєння терміносистеми відповідного фаху [29].

Рис. 5. Етапи формування мовної особистості

Як зацентовує В. Радчук, «за мовою ми розпізнаємо належність до спільноти», тобто говоримо про нагальну проблему формування національно-мовної особистості, яку Т. Симоненко розглядає як таку людину, «що має добрі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з її національними особливостями, володіє високим рівнем комунікативних умінь та мовною стійкістю, любить і поважає мову свого народу, вважає її частиною свого світогляду та світосприйняття» [48]; Л. Рускуліс як носія «національного способу мислення, національної свідомості та самосвідомості, національного характеру й менталітету, національно-культурної мотивації» [47, с. 23].

Отже, мовну особистість можна визначити як особистість, що проявляє себе в мовленнєвій діяльності та володіє певним комплексом знань і уявлень. На її формування впливають як об'єктивні, незалежні від мовця чинники, так і суб'єктивні [22, с. 69].

До об'єктивних чинників належать:

- стан самої мови, її унормованість і кодифікація, рівень розвитку підсистем мови, стилістична диференціація й придатність мови для задоволення всіх мовних потреб громадянина;
- сприятлива суспільно-політична ситуація для життя й розвитку певної мови;
- традиції суспільного використання мови;
- повноцінне функціонування мови в усіх сферах життя.

До суб'єктивних чинників, що впливають на формування мовної особистості, належать:

- здатність мовця опановувати мовну освіту та володіти мовою;
- внутрішня мотивація до здобуття мовної освіти, мовного виховання та досконалого володіння мовою;
- потреба творчо розвивати мову та виражати через неї власну особистість;
- усвідомлення мовних обов'язків громадянина та їхнє виконання;
- активне ставлення до мови та високий рівень мовної культури.

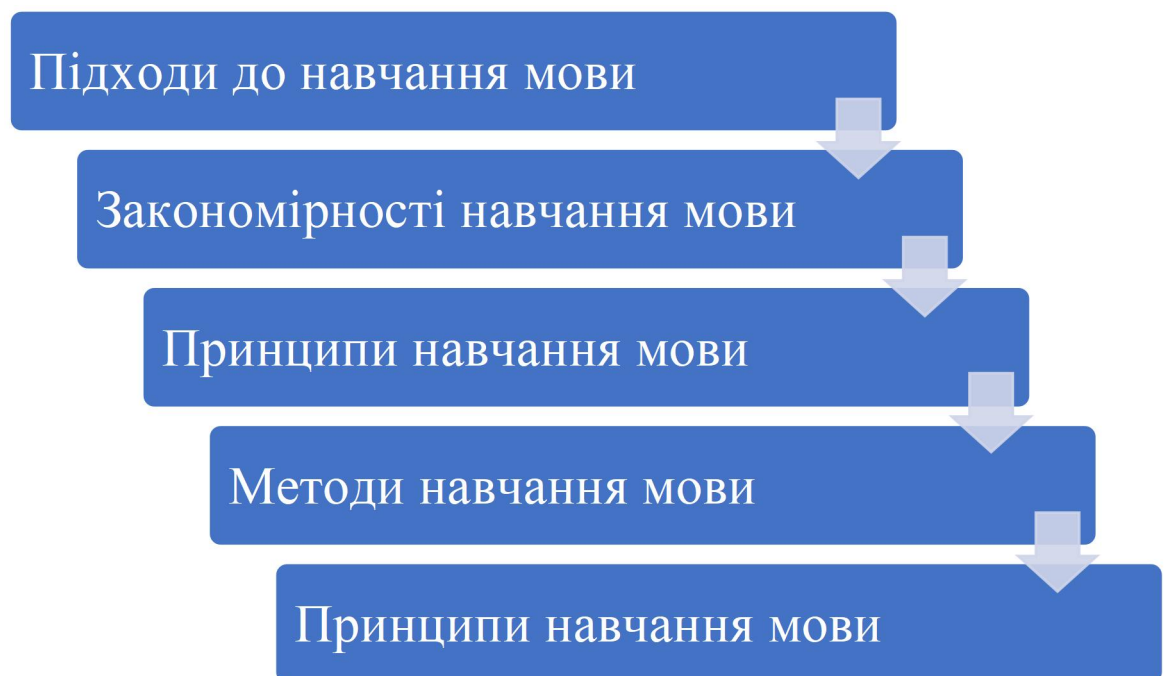
Отже, враховуючи різноманітність термінів, що позначають людину в мовному та мовленнєвому середовищах, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки. Термін «мовна особистість» є інтегративним поняттям, яке охоплює певні структурні складові, пов'язані з мовою, мовленням і позамовними явищами. Вона охоплює комунікативну компетентність і мовні здібності [22]. Сучасні дослідження проблеми формування мовної особистості підтверджують її комплексний характер [36]. Мовну особистість слід розглядати не лише в межах мовної системи, а й у контексті історії, культури й різних сфер життя.

Водночас у сучасному суспільстві спостерігається проблема недостатнього мовленнєвого розвитку молоді, що, поряд із іншими соціальними чинниками, призводить до низького рівня мовленнєвої компетентності – однієї зі складових мовної особистості — і, як наслідок, до

зниження мовленнєвої культури. Ці обставини підкреслюють необхідність детального дослідження структури та функціонування мовленнєвої організації сучасної молоді [36].

1. 3. Лінгводидактичні основи засвоєння діалектної лексики

У процесі вивчення діалектології української мови важливим, на нашу думку, є добір лінгводидактичних засад, до яких науковці уналежнюють: підходи до навчання мови, закономірності, принципи, методи і прийоми навчання, які ми продемонструємо на рисунку 6.

Рис. 6. Лінгводидактичні засади навчання мови

Ми вважаємо, що вихідним поняттям, яке повинен досягнути майбутній учитель української мови, є «підхід» до навчання мови. Відповідно до «Великого тлумачного словника української мови», підхід – це «сукупність, способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [15, с. 969]. Н. Голуб зацентовує, що це світоглядна категорія, яка «відображає соціальні настанови суб'єктів

навчання як носіїв суспільної свідомості; як глобальна й системна організація й самоорганізація освітнього процесу; як стратегія навчання, що поєднує в собі методи, форми, прийоми навчання» [18, с. 2]. Ґрунтовним є тлумачення С. Омельчука з точки зору навчання морфології, а саме: «методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, структурними компонентами якого є принципи, технології, методи, прийоми, засоби та форми навчання і якому властиві концептуальність, процесуальність, системність, керованість і дієвість» [35, с. 36]. Звертаємося й до міркувань Л. Рускуліс, яка з огляду на підготовку майбутніх учителів української мови, наголошує, що підхід – це «інтегративно-системна архітектоніка лінгвістичної теорії, лінгводидактики, здобуття практичних навичок й основ наукової діяльності, базисом якого є принципи, методи, прийоми, засоби й форми навчання відповідно до конкретних освітніх цілей формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови в процесі вивчення мовознавчих дисциплін» [47, с. 36].

Отже, аналіз наукових джерел уможливорює констатувати, що підхід є базовою категорією, на основі якого визначається врахування закономірностей і принципів навчання української мови й вибір методів і прийомів навчання.

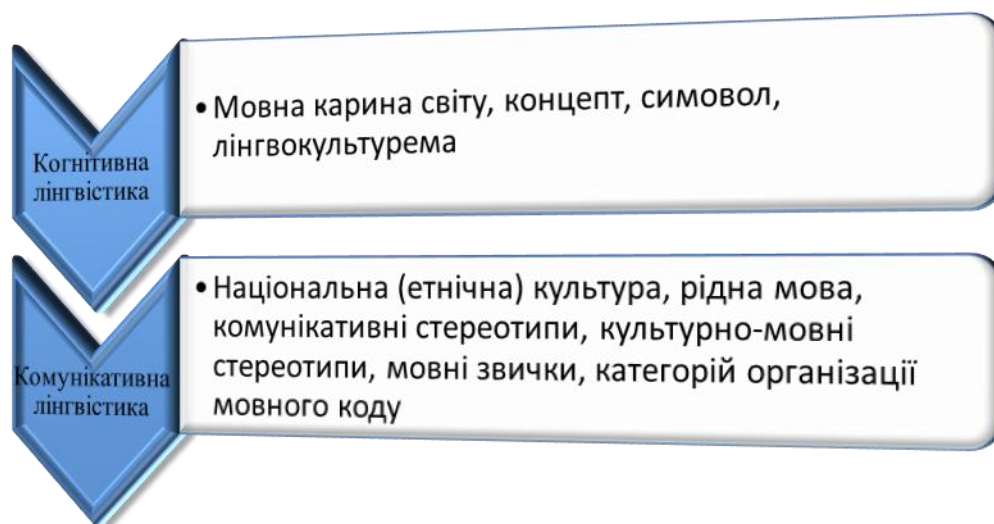
З огляду на розробку системи вивчення діалектизмів ми звертаємо увагу на врахування основних положень когнітивно-комунікативного, текстоцентричного й функційно-стилістичного підходів до навчання мови.

Зазначимо, що вперше про проблему врахування основ когнітивної лінгвістики заявлено в Концепції когнітивної методики навчання М. Пентиліук, О. Горошкіною, А. Нікітіною, які піднімають питання про аналіз концептів, що уможливить розвиток «пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні та етичні норми спілкування» [40, с. 5]. За цим же авторством репрезентовано Концепцію комунікативної методики

навчання мови, де підкреслено, що «мова існує в свідомості людей і реалізується в мовленні, доля мови залежить від її носіїв» [39, с. 8]. Л. Мацько переконливо заявляє, що вивчення мови є процесом «формування мовної картин світу, того інваріантного образу світу, який когнітивно, духовно і соціально буде адекватним реаліям конкретного світу» [29, с. 43]. Як підсумок, звернемося до міркувань М. Пентилюк, яка наголошує, що «актуальність когнітивної методики навчання української мови зумовлена все ще недостатнім рівнем комунікативної підготовки учнів та сформованості в них умінь застосовувати мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях» [36, с. 72], а її особливість «полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу» [Там само, с. 72].

Як наголошує Л. Рускуліс, зреалізувати когнітивно-комунікативний підхід у процесі вивчення лінгвістичних дисциплін можливо за умови засвоєння вихідних понять когнітивної (мовна картина світу, символ, концепт, лінгвокультурема) та комунікативної (мова, мовлення, лінгвістика рідної мови, комунікативний стереотип, культурно-мовний стереотип та ін.) лінгвістик [47]. Науковиця визначає, що реалізація підходу відбувається відповідно до таких функцій: «комунікативній, що забезпечує зв'язок між людьми як однієї, так і з іншими етнічними спільнотами; номінативній, бо пізнання народу – це вивчення мови, особливостей сприйняття й розуміння навколишнього світу; культуротворчій та етнозбережувальній, оскільки мова є основою культурного розвою народу, накопичуючи, утримуючи й безперервно передаючи культурний досвід із покоління в покоління; ідентифікуючій, яка вирізняє етнонаціональну приналежність мовця; інтегративній, що ґрунтується на об'єднанні етносу. Урахування цих функцій – запорука престижності мови як невід'ємної ознаки нації» [Там само]. Пропонуємо складники когнітивно-комунікативного підходу на рисунку 7.

Рис. 7. Складники когнітивно-комунікативного підходу

В «Енциклопедії сучасної України» з'ясовано, що когнітивна лінгвістика – це «мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджують через мовні явища» [20]. Нам імпонують думки М. Кочергана про те, що когнітивна лінгвістика «успадкувала набутки всіх попередніх мовознавчих парадигм і розвиває успадковані від лінгвістики, а також від філософії, психології класичні проблеми зв'язків між мовою та мисленням, однак розглядає їх у дещо іншому плані, а саме в таких категоріях: знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знаннями, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо). Головна ідея когнітивної лінгвістики як нового напрямку: мовна здатність людини є частиною її когнітивної здатності» [26, с. 149]. Предметом комунікативної лінгвістики є «предмети спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.)» [4, с. 8].

Отже, когнітивна лінгвістика пов'язує людські знання й мову, дозволяючи усебічно осмислити навколишній світ через слово, тобто у зв'язку з комунікативною лінгвістикою.

Одну з чільних позицій має функційно-стилістичний підхід, значення якого «полягає насамперед у розкритті практичного значення стилістики; уточненні змісту й системи основних стилістичних відомостей про граматичні категорії завдяки виконанню спеціальних тренувальних вправ, спрямованих на виявлення особливостей організації мовних засобів у певних типах мовлення, способів добору, поєднання й уживання мовних ресурсів для створення стилістичного ефекту в текстах різних типів і стилів мовлення» [3]. М. Пентилюк наголошує на обов'язковості врахування його, бо це вивчення «не тільки відомостей про мову, а й у засвоєнні виражальних можливостей мовних одиниць, особливостей їх функціонування» [36, с. 130]. З огляду на підготовку сучасного вчителя української мови Л. Рускуліс підсумовує, що «навчання майбутніх учителів-словесників неможливе без урахування функціонально-стилістичного аспекту. Адже лише за цієї умови викладач вищої школи зможе досягти бажаного результату – виховати мовну особистість, яка б вільно володіла усіма багатствами мови на фонетичному, лексичному, граматичному та стилістичному рівнях» [47, с. 68].

Урахування функційно-стилістичного підходу неможливе без роботи з / над текстами, отже, мова йде про врахування тестоцентричного підходу до навчання мови, «суть якого— засвоєння мовних норм, збагачення словника студента, формування умінь і навичок сприймати, відтворювати й будувати висловлювання на текстовій основі» [Там само, с. 68], а його основною одиницею є текст як «писемний чи усний потік, що являє собою послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень» [32, с. 7].

Аналіз наукових джерел уможливи з'ясувати різні класифікації текстів, які ми пропонуємо в таблиці 2.

Таблиця 2

Класифікація текстів
(за І. Кочан)

Параметри	Види текстів
За джерелом походження	Натуральний; препарований
За типом трансформацій вихідного натурального тексту	Неадаптований; адаптований; повний; скорочений; змішаний
За основними прагматичними функціями	Інформативний; інструктивний; оціночний; змішаний
За формою мовленнєвої презентації	Усний; письмовий
За формою спілкування	Монологічний, діалогічний
За сферою спілкування (стиль мовлення)	Розмовний (побутово розмовний стиль); офіційно-діловий; науковий; публіцистичний; художній; змішаного типу (науково-діловий; побутово-діловий; науково-публіцистичний; художньо-публіцистичний)
За стилями та жанрами	Науковий – тексти підручників; наукові статті, монографії; реферати; анотації; огляди. Офіційно-діловий – заява; автобіографія; анкета тощо. Інформаційно-публіцистичний – інформаційний огляд; нарис; фейлетон та ін. Художній: вірш: поема: повість; роман та ін.

Важливим у процесі навчання діалектології є врахування закономірностей навчання, а саме: закономірності навчання мови: постійна увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних

одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінка виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови; закономірності засвоєння мовлення: постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної мови [32, с. 30]. Уважаємо за необхідне врахування цих закономірностей, оскільки в їх основі – засвоєння лексики української мови, зокрема діалектів української мови.

З'ясування лінгводидактичних чинників опрацювання діалектизмів неможливе без урахування як загальнодидактичних (науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, самостійності й активності) [36; 47], так і специфічних принципів навчання (узаємозв'язок рівнів мови; історизм у вивченні мови; функційно-комунікативне спрямування в навчанні мови; взаємозв'язок у вивченні всіх стилів української мови) [Там само].

У межах запропонованого кваліфікаційного дослідження серед специфічних методів навчання визначено вправи, класифікацію яких ми продемонструємо за допомогою таблиці 3.

Ми звернулися до класифікації вправ за дидактичною метою, ступенем самостійності й творчості, запропоновану М. Пентилюк [32], яка охоплює такі їхні види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

Складниками методів є принципи навчання. У руслі нашого дослідження вважаємо, що слід ураховувати принципи навчання фонетики, зокрема, фонетичний (орфоепічний, фонематичний) розбір; спостереження й аналіз звукового складу мови; диференціювання звуків мови; спостереження й аналіз за артикуляцією звуків; виявлення структури складу, ритміки слова; спостереження над інтонаційним оформленням тексту, що є важливим під час навчання діалектів. Повністю погоджуємося з думкою З. Бакум, яка до специфічних принципів також уналежнює: принцип навчання фонетики у

взаємозв'язку з орфоепією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом, пунктуацією; аналізу звуку в морфемі; співвідношення між звуковим та писемним мовленням; урахування особливостей місцевої говірки; фізичного розвитку органів мовлення [2]. Науковиця стверджує, що засвоєння фонетики повинно бути спрямованим на вдосконалення усного мовлення майбутнього фахівця; важливою є проблема врахування діалектних особливостей регіону.

Таблиця 3

КЛАСИФІКАЦІЇ ВПРАВ

Критерії	Види вправ
Рівень засвоєння знань	Репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі
Дидактична мета, ступінь самостійності й творчості	Підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні
Характер мовленнєвих операцій	Членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення та згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад
Характер розумових дій	Аналітичні, синтетичні, на порівняння, доведення
Вид навчальної роботи	Підготовчі, комунікативні
Етап становлення мовленнєвих навичок	Мовно-аналітичні, конструктивно-мовленнєві, комунікативні; підготовчі до мовлення, власне мовленнєві
Спосіб формування вмінь та навичок	Імітаційні, репродуктивні, продуктивні, творчі
Зміст програмового матеріалу	Мовні, мовленнєві й комунікативні
Тематика	Фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні

Отже, аналіз наукової літератури дозволив нам констатувати той факт, що в основі навчання діалектології лежать підходи до навчання мови, закономірності і принципи навчання, специфічні методи і прийоми навчання.

Висновки до розділу 1

Аналіз лексикографічних джерел дозволяє констатувати, що діалектна лексика – це «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» та віддзеркалює «процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови». Діалектизми є свідченням історичного розвитку мови та збереження локальних мовних особливостей, сформованих під впливом соціально-географічних чинників.

Наукові джерела засвідчують, що в українській мові виокремлено три наріччя, а сама лексика поділяється на групи: фонетичні, лексичні, семантичні й фразеологічні діалектизми.

Ми встановили, що попри велику кількість наукових розвідок із української діалектології нагальним є питання «олітературнення» діалектних слів й інтеграції діалектної лексики в систему сучасної української літературної мови (чіткі критерії для віднесення слів до діалектної категорії, особливо у випадках активного впливу літературної мови на говірку або запозичення діалектів у сучасну українську лексику).

Вивчення діалектної лексики впливає на формування національно-мовної особистості сучасного здобувача вищої освіти. Аналіз літератури переконливо засвідчує, що питання формування національно-мовної особистості ускладнюється необхідністю поєднання традиційних та інноваційних освітніх технологій, орієнтованих на особистість учня.

Проведений аналіз наукових праць дозволяє схарактеризувати поняття «національно-мовна особистість», в якій поєдналися високі лінгвістичні знання й національний компонент; носій національного способу мислення,

національної свідомості та самосвідомості, національного характеру й менталітету, національно-культурної мотивації.

Із метою розроблення системи вивчення діалектизмів схарактеризовано лінгводидактичні засади: підходи до навчання мови, закономірності, принципи, методи і прийоми навчання. Ми визначили, що провідними підходами є когнітивно-комунікативний, функційно-стилістичний і текстоцентричний; чільними закономірностями – закономірності навчання мови й закономірності навчання мовлення; магістральними принципами – як загальнодидактичні (науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, самостійності й активності), так і специфічні (узаємозв'язок рівнів мови; історизм у вивченні мови; функційно-комунікативне спрямування в навчанні мови; взаємозв'язок у вивченні всіх стилів української мови).

У межах запропонованого кваліфікаційного дослідження серед специфічних методів навчання визначено вправи. Ми звернулися до класифікації вправ за дидактичною метою, ступенем самостійності й творчості, запропоновану М. Пентилюк, яка охоплює такі їхні види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ЗАСВОЄННЯ ДІАЛЕКТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

2. 1. Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)) та робочої програми «Українська діалектологія»

Із метою розробки методичної системи засвоєння діалектів української мови ми проаналізували освітню програму «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська))» за першим (бакалаврським) рівнем (спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література)).

Програма вибудована на основі Національної рамки кваліфікацій за рівнем бакалавр. Її розробниками є проєктна група кафедри української мови, літератури та методики навчання НУК імені адмірала Макарова.

Мета освітньої програми – «формування компетентностей фахівця, який володіє достатнім рівнем теоретичної та практичної підготовки в галузі освіти (українська філологія); оволодіння додатковою спеціалізацією «Мова і література (англійська)», що сформує компаративну лінгвістичну компетентність, забезпечить викладання споріднених предметів (філологічного циклу), зокрема для малокомплектних шкіл».

У процесі вивчення сучасної української літературної мови студенти мають сформовані такі *загальнопредметні компетентності*:

ЗК 4. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 5. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 6. Здатність проведення досліджень на належному рівні.

ЗК 7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями

Освітньою програмою також передбачено формування таких *фахових компетентностей*:

ФК 2. Знання структури філологічної науки, поділу знань на мовознавчу та літературознавчу складову, усвідомлення специфіки кожної.

ФК 3. Здатність вільно володіти нормами сучасної української літературної мови; застосовувати на практиці в різних комунікативних ситуаціях набуті теоретичні знання писемного й усного професійного мовлення; складати різні види загальних і професійних документів.

ФК 4. Знання комплексу лінгвістичних знань про мову як систему, що охоплює фонетику, лексику, морфологію, синтаксис, стилістику тексту і культуру мовлення та постійно розвивається, уміння оперувати лінгвістичними знаннями у професійній та науково-дослідницькій діяльності.

ФК 5. Здатність оволодівати сучасними знаннями про шляхи розвитку й становлення української літературної мови та особливості діалектної мови як її генетичного джерела.

ФК 6. Здатність давати оцінку основним здобуткам та досягненням світового й українського мовознавства; характеризувати теоретичні положення різних лінгвістичних концепцій мовознавців; аналізувати закономірності розвитку й функціонування мови в її багатоаспектних зв'язках із людиною, суспільством, історією, культурою з урахуванням методів дослідження та опису мови.

ФК 9. Уміння орієнтуватися в актуальних проблемах сучасної лінгвістики загалом та в колі проблем етнолінгвістики й лінгвокультурології; досліджувати мову в аспекті культури носіїв національної мови; з'ясовувати актуальні проблеми сучасної мовної політики та інформаційної політики; інтерпретувати етнотексти, осмисливши лексичний склад української мови.

ФК 13. Здатність до досягнення студентами проблем періодизації історії української мови, історичної перспективи розвитку звукової та граматичної систем української мови в її зв'язку з іншими слов'янськими та індоєвропейськими мовами, володіння навичками аналізу мовних явищ усіх рівнів у давніх текстах.

ФК 14. Здатність з'ясовувати предмет та основні поняття стилістики сучасної української мови; характеризувати процес формування, становлення й розвитку функціональних стилів; визначати стилістичні ознаки мовних одиниць у текстах різних стилів; зв'язно, логічно, точно, доречно й виразно викладати свої думки, користуючись багатством і різноманітністю мовних засобів відповідно до функціональних стилів сучасної української мови.

ФК 19. Здатність розуміти процеси розвитку мовних і літературних процесів, їх зв'язку з суспільством, уміти використовувати ці знання в професійній діяльності.

ФК 23 Здатність демонструвати знання сучасної наукової парадигми в галузі мовознавства, літературознавства і методики їх викладання та динаміки їх розвитку, системи методологічних принципів і методичних прийомів дослідження.

Вивчення діалектології української мови передбачає формування таких програмних результатів навчання:

ПРН 3 Уміння оперувати сучасним категоріально-термінологічним апаратом мовознавства й літературознавства; знання найважливіших методичних та філологічних вітчизняних/зарубіжних наукових шкіл.

ПРН 4 Володіння українською мовою на високому рівні й здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціокультурних явищ.

ПРН 5 Знання підґрунтя й історичних віх фундаментальних дисциплін (теоретичні проблеми мовознавства та літературознавства, історії української мови, української літератури) як теоретичного базису дослідницької й прикладної діяльності в галузі мовознавства і літературознавства.

ПРН 6 Осмислення процесу формування основних розділів української мови.

ПРН 8 Уміння використовувати філологічні знання в процесі викладання української мови та літератури у відповідних типах середніх навчальних закладів

ОП подає структурно-логічну схему, в якій особливе місце серед інших мовознавчих дисциплін відведено Сучасній українській літературній мові (в т. ч. Українській діалектології) – ОК 13. Як демонструє схема, курс вивчається протягом чотирьох років та є наскрізним; із ним тісно пов'язано вивчення інших лінгвістичних дисциплін, а саме:

ОК 01. Українська мова за професійним спрямуванням.

ОК 05. Теоретичні проблеми мовознавства.

ОК 09. Практикум з української мови.

ОК 12 Етнолінгвістика та лінгвокультурологія.

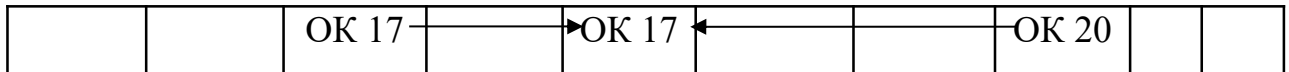
ОК 14 Риторика.

ОК 17 Історія української мови (в т. ч. Старослов'янська мова, Історична граматики української мови, Історія української літературної мови).

ОК 20 Стилїстика української мови.

У кваліфікаційній роботі пропонуємо фрагмент схеми, на якому продемонстровано місце ОК 13 та зв'язки мовознавчих дисциплін (рисунк 8 «Логічно-структурна схема (фрагмент)).

I курс		II курс		III курс		IV курс		Підсумкова атестація	Атестаційний екзамен
семестри		семестри		семестри		семестри			
1	2	3	4	5	6	7	8		
OK 01									
							OK 05		
							OK 06		
OK 09									
					OK 12				
		OK 13	OK 13	OK 13	OK 13	OK 13			
	OK 14			OK 11					
		OK 15	OK 15	OK 15	OK 15	OK 15			

Рис. 8. Логічно-структурна схема (фрагмент)

Відповідно до ОП та навчального плану спеціальності розроблено робочу програму ОК Українська діалектологія [24], метою якої є сформованість ЗК2. Знання й розуміння предметної області та професійної діяльності; ФК2. Здатність забезпечувати навчання учнів державною мовою; формувати та розвивати їх мовно-комунікативні уміння і навички в області предметної спеціальності; ФК3. Здатність здійснювати цілепокладання, планування та проектування процесів навчання і виховання учнів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, освітніх потреб і можливостей; добирати та застосовувати ефективні методики й технології навчання, виховання і розвитку учнів. ФК7. Здатність до здійснення професійної діяльності з дотриманням вимог законодавства щодо охорони життя й здоров'я учнів (зокрема з особливими освітніми потребами); використання здоров'язбережувальних технологій під час освітнього процесу; ПК 8. Здатність застосовувати досягнення сучасної методичної і філологічної наук, освітніх концепцій у процесі навчання іноземної мови і зарубіжної літератури в закладі середньої освіти.

Авторка програми, к.філ.н., доц. кафедри української мови, літератури та методики навчання С. Каленюк визначила передумовами до засвоєння ОК такі дисципліни: «Вступ до професії вчителя-філолога», «Вступ до мовознавства», «Академічну доброчесність», що є міждисциплінарною.

Вивчення навчальної дисципліни відповідно до ОП передбачає формування й розвиток у студентів таких програмних результатів навчання:

РН1. Відтворює основні концепції та принципи педагогіки і психології; враховує в освітньому процесі закономірності розвитку, вікові та інші індивідуальні особливості учнів.

РН4. Здійснює добір і застосовує сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів; критично оцінює результати їх навчання та ефективність уроку.

РН7. Демонструє знання основ фундаментальних і прикладних наук (відповідно до предметної спеціальності), оперує базовими категоріями та поняттями предметної області спеціальності.

РН13. Демонструє знання основних положень нормативно-правових документів щодо професійної діяльності, обґрунтовує необхідність використання інструментів демократичної правової держави у професійній та громадській діяльності та прийняття рішень на засадах поваги до прав і свобод людини в Україні.

ПРН 1. Знає сучасні філологічні засади навчання української мови та літератури, мовні норми, соціокультурну ситуацію розвитку української мови, особливості використання мовних одиниць у певному контексті, мовний дискурс художньої літератури й сучасності, провідні тенденції розвитку літературного процесу в Україні.

Аналіз змістового наповнення робочої програми репрезентує, що вона складається з одного модуля «Діалектологія як розділ мовознавства» й трьох змістових модулів. Перший змістовий модуль «Діалектне членування української мови» передбачає розгляд питань, що стосуються з'ясування предмета й завдань української діалектології; джерел і методів вивчення народних говорів; діалектного членування української мови; історії формування українських говорів і наріч; походження територіальної диференціації української мови в історії української діалектології; історії групування говорів; говірки Середньої Наддніпрянщини як основи сучасної української літературної мови та взаємодії народних говорів із новою українською літературною мовою. У цьому ж модулі студентам пропонується розглянути проблеми історії української діалектології.

У другому змістовому модулі «Фонетичні та лексичні особливості говорів української мови» студенти ознайомлюються з фонетичними особливостями говорів української мови; українською діалектною лексикою.

Третій змістовий модуль охоплює питання морфологічних і синтаксичних особливостей говорів української мови.

Зауважимо, що до кожної теми авторка пропонує розлогий список рекомендованої літератури. У робочій програмі детально подано перелік лекційних, практичних занять, види самостійних робіт; чіткою є система оцінювання різних видів робіт студентів.

Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)), робочої програми ОК «Українська діалектологія» уможливорює розробку якісної системи навчання діалектології на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

2. 2. Система вправ із вивчення діалектів української мови

Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)), робочої програми ОК «Українська діалектологія» уможливив розробити й запропонувати систему вправ. Досліджуючи лінгводидактичні засади навчання діалектології, ми схарактеризували систему вправ, запропоновану М. Пентилюк [32; 46], яка охоплює такі види: їхні види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні. Репрезентуємо цю систему вправ.

I. Підготовчі вправи. Основне призначення вправ – підготувати здобувачів освіти до сприйняття нового матеріалу на основі отриманих знань із курсу «Сучасна українська літературна мова», «Вступ до мовознавства» й перевірити рівень засвоєння теоретичних питань у шкільному курсі української мови. Вправи цієї групи передбачали з'ясування питань історії виникнення діалектології як науки, кількості наріч та їхніх говорів, створення власних міркувань про значення вивчення діалектології.

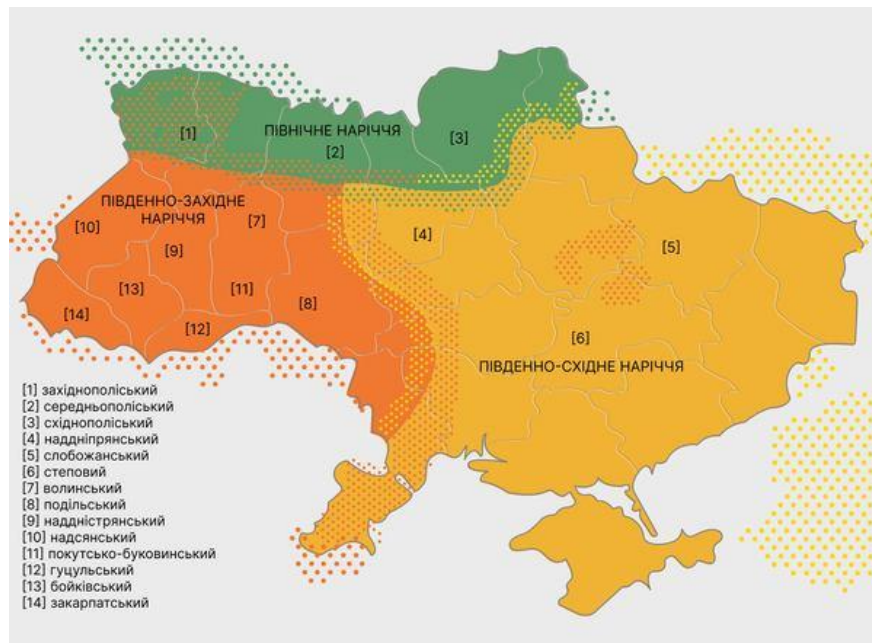
Вправа 1. 1. Прочитайте текст. Поясніть ваше розуміння вислову «діалекти не мовчать».

На жаль, українська діалектологія мала нерівномірний (хвилеподібний) розвиток, на якому позначилася вся драматична історія української мови, культури зокрема та нації в цілому. У часи тоталітарного режиму діалектологію не визнавали як науку, а територіальні різновиди сприймали як мовні покручі, мертві поклади, вважали, що діалектизми засмічують українську мову. Це і не дивно, адже діалекти не мовчать. Це жива пам'ятка, яка перешкоджала стиранню самотніх рис української мови, знищенню національної мови, стримувала зближення її з російською; пам'ятка, що свідчить про функціонування галицько-буковинського, чи ширше – західноукраїнського, варіанта української літературної мови, який не визнавали, забороняли і проголошували як полонофільський, а розширення словникового складу західноукраїнськими словами називали «небезпечною формалістичною тенденцією» (С. Ковганюк). Творчу працю вчених, які орієнтувалися на народну мову, історичні пам'ятки, було перервано звинуваченнями українських філологів у народництві й націоналізмі. Їхні проекти було вилучено з обігу, трагічною була доля цих праць і доля їх авторів (В. М. Ганцов, О. Б. Курило, О. Н. Синявський). Пізніше на тривалий час було вилучено і перший підручник з української діалектології «Нариси з діалектології української мови» Ф. Т. Жилка, який сьогодні є раритетною пам'яткою наукової думки 50-60 рр. XX ст. (Г. Кобиринка, Л. Рябець).

2. Проаналізуйте тексти із художньої літератури (виписані раніше) на наявність у них діалектизмів. З'ясуйте, до яких частин мови вони належать.

3. З'ясуйте значення термінів «говірка», «говір», «діалект», «наріччя», «діалектизм», «діалектне явище», «ізоглоса», «ареал».

4. Схарактеризуйте перші спроби характеристики українських говорів у порівнянні із їх сучасною класифікацією. Під час виступу скористайтеся запропонованим рисунком.

Вправа 2. Користуючись запропонованим рисунком, репрезентуйте власні роздуми на тему «Безграмотність чи питома вимога», довівши чи спростувавши тезу про те, що «діалектизми засмічують українську мову».

II. Вступні вправи.

Вправа 1. Прочитайте запропонований текст, із довідки доберіть визначення й доповніть речення. Підготуйте повідомлення про один із напрямів діалектології, презентувавши ментальну мапу.

Сьогодні українська діалектологія розвивається в синхронному та діахронному аспектах. Науковці вивчають просторову варіативність та міжслов'янські зв'язки. Провідними у відділі діалектології є такі напрями досліджень:

- описативна діалектологія – ...;
- лінгвістична географія – ...;
- лексикографія – ...;
- текстологія – ....

(Довідка: створення діалектної текстотеки; підготовка хрестоматій, у яких представлено діалектне мовлення з різних регіонів України; підготовка атласів окремих мов та сімей мов; дослідження просторових відмінностей мови, історії постання одиниць діалектного членування; опис елементів діалектної мови, їх взає мов'язок із літературною мовою; міждіалектні та міжмовні контакти тощо; укладання діалектних словників різних типів(Г. Кобирилка, Л. Рябець).

Вправа 2. Скористувавшись запропонованим рисунком, доберіть відповідники до діалектизмів, поясніть їх.

Добери до діалектних слів загальноживані відповідники з довідки.

праска		скатертина	
		ворота	
	стежка		
білка	квітка	плащ	
файно	гарно	плай	
ґазда	господар	чічка	
легінь	хлопець	обрус	
ватра	вогнище	брама	
бусол	лелека	желізко	
кошуля	сорочка	кирея	
лижка	ложка	віверка	

2. Прочитайте слова української народної пісні «Ой, хто легінь, ой, хто легінь». Схарактеризуйте її діалектні особливості. Наведіть приклади використання проаналізованих діалектизмів у літературі.

Хлопці:

Ой, хто легінь, ой, хто легінь, ци не я?
Набік шапку у Ком'ятах ношу я,
Набік шапку та вби усі виділи, виділи,
Та вби мене файні дівки любили.

Дівчата:

Ой, чий ото легінь, як ружа,
Я би-м го любила за мужа,
Я би-м му робити не дала, не дала,
Лем би го за красу держала.

3. Прокоментуйте наведені нижче форми вищого і найвищого ступеня порівняння прикметників. Уведіть їх у твір-опис юнака/легіня.

Молóдчий, солóдчий, шві́дчий, богáчий, корóчий; молóджий, солóджий, твёрджий, хúджий; добр'іший, тепл'іший, скупіший, силн'іший, біл'ішчий; май веилікий, май дóбрый, май новій.

Вправа 3. 1. У запропонованих текстах знайдіть діалектизми, з'ясуйте їхнє значення. Визначте фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості.

[ў мо! йому сеул'і / де йа !жила моло! доў / об'і! тали бага! т'ійі // і ! вуйко м'ій з ! ! вуйнойу були з та! ких // !мали во! ни неима! ле газ! д'іўство // і мар! жина у йіх ! була деулбела // а ! загорода йака // і ! дин'і !мали / і бара! бол'у / і меуллай / і вог'ір! ки // н'і ў ч'ім со! б'і неи !от ! казували д'евочку !мали / та ! дуже во! на !бла ген'койу ! була // ба! лакали / же даў! но йі! ! йі лишка пуг! нула і н'іц неи ! було ! на пом'іч ! ! тому декотрие ї час ле!жала ! д'евочка / ! закием мареул ц буў / а то! ди с ! тала оклие!гати / но ! ! мойа! вуйна н'ізно г! ризлас'і за ! ! // нейі бат'ко Ма! р'іки н'і! кого неи ви е!ниў / но

сеулбе / то ж то і в'ін неї Іза пер Іф'іртку / і І лишка Іпро л'ізла во І дв'ір /
 но з І І часом д'євочка І троха с І тала гов'ірІ к'ішойу / та ї І вуїн'і з І вуїком
 сІ І тало лекше / а приєІчина І була пІ роста // на сеулІ'і І ўз'аўс'а І лег'ін' з
 багат'іІ йїў / коІ н'ешно / МаІ р'іка І н'ізно на І І него воч'і І кидала йїІ йї І
 н'іби гр'ім ўгаІ тиў / так і І сохла за ним / і румІ йанеи ц' на І лиц'ах І вз'аўса
 дес' / і І воч'і жиІ в'іш'і сІ тали / а тої І лег'ін' на МаІ р'іку но за І плота
 загл'аІ даў / та ї чеи Ірво н'іў / а І к'інчие лос' то ўс'о веиІс'іл'ам //].

2. Опишіть обряд весілля, використавши слова, неведені в хмарі слів.
 Дайте їм тлумачення.

III. Тренувальні вправи.

Вправа 1. 1. Трансформуйте запропонований текст у діалектний і запишіть його фонетичною транскрипцією, врахувавши найбільш виразні особливості кожного з наріч.

Завтра ми починаємо копати картоплю. Сьогодні скликаємо всю родину, будемо просити допомоги. Колись копали вручну, а тепер можна

спеціальними машинами. Як тільки викопаємо в себе, підемо помагати рідні – братові й сестрі, бо ж таки рідна кров.

2. Розгляньте запропоновані рисунки й схарактеризуйте особливості називання картоплі в різних регіонах України.

3. Прочитайте тексти. Схарактеризуйте їх на рівні вокалізму говорів української мови.

I. З народної кулінарії. Хл'іп тичимó так // запáрим опáрку / намóчим дрóж':і // віхолоне опáрка // запусkáйим дрoж'д'áмие / пítхóде опáрка до вéчера / ўтрoм ўстайимó / уч'і'áйим т'óплoйу водічкoйу / п'ítхóде вoнó три рáзи / п'ítхóде три рáзи // потóм м'ісимо і сaдóвимо ў п'ічку // п'іч надвóр'і іл'і ў кóмнат'і тáмичка ў кóго ўес'т' // кідáйим кирпичá туді / кирпич д'елайіц'á з гнóйу с корóўйачoгo / висохáйе / і кідáйимо ў п'іч // прогоріт' вoнó // а йа м'іс'у к'істо // зам'іс'у к'істо // на п'іч'і нагоріт' / поп'ітхóди / на скóвороди посадж'у / поп'ітхóде вoнó / потóм сажáйу ў п'іч // у п'іч'і сидіт' п'іўторá ч'асá / і вит'агáйу йогó / харóшиї хл'іб вихóде (Менчикури Веселівського району Запорізької обл.).

II. II. Про ледачого чоловіка. Ж'інка й чолов'ік жили́ // ж'інка бу́ла робот'áшча / хорóша / все робі́ла до́ма // а чолов'ік шчитáвс'а за дурн'а / н'ічóго неи пон'іма́в // от ж'інка нава́ре йісти / поста́ве в п'іч / в'ін повит'агáйе / пойіст' і ка́же неи пон'іма́йу / шo там і бу́ло // тод'і ж'інка /

шоб вів'ірити / чи в'ін дурний вз'ала зваріла боршчу і вкінула туди котá / а самá набл'удá за ним // в'ін віт'аг боршч / зразу порівс'а / до мйáса // дівци'ц'а до мйáса і кáже / шчо ж вонó такé? кув'ї? нóги крив'ї // кудкудá? нóги не тудá // це / кáже / мáбуд' киц'-киц' // ну це хай тод'ї ж'інка зз'їст' // ж'інка узнáла / шо в'ін не дурний / в'ін почáв тод'ї робіти (Село Базилевщина Машевського району Полтавської області).

4. Опишіть процес приготування страв із картоплі у вашому регіоні. Зверніть увагу на рисунок, який репрезентує називання страви «деруни» в різних регіонах України.

Вправа 2. Розглянь запропонований рисунок. Поясни його. До якого виду інфографіки його можна уналежити? Створи власний мем.

Вправа 6. Прокоментуйте прикметникові форми в поданому тексті. Встановіть, до яких українських говорів належать він.

Як готували вечерю русалкам. Ну а це ко́жного ра́зу / це ко́жного ра́зу це / оце́ тї́жден' так / тре́ба ста́ви ти шо н'е́бут' це м'і ка́жем це руса́лкам вече́р'у / на стол / на стол вече́ру / от шо не́бут' / от у нас бу́ла от коро́ви ў нас бу́ли / да те мо́же там чо́го не нава́ хаї́ б'і́ ж моло́ка поста́вила там і си́ру ч'і сме́танк'і ч'і ма́сл'еца ну шо не́бут' тако́ш поста́в'іт а то мо́же йа́ ї / ну ў́же забу́лас'а мо-о-е ї не поста́в'іла Бог його́ зна́є / і тако́ на ме́не напа́л'і руса́лк'і / до це / йа́ йі́х не ба́ч'іла пон'іма́єте / но наком'і́лисе / і наком'і́ли шо мин'е́ ні поверну́ца н'ішо́ не бу́ло / це пра́ўда // (Луб'янка Поліського р-ну Київської обл.).

Вправа 3. 1. У наведеному діалектному тексті виявіть діалектні риси. Які говори вони характеризують?

І. Що їли колись. П'іч то́пит' / а ба́ба каро́ву до́йіт' / ма́сло збира́є / на база́р несé ма́сло / а ма́тер'і сирова́тку да́с'ц' / ва́на ка́шу ва́рит' із сирова́тки / іс то́йї // ка́ліс' то́ суп / то́ карто́пл'у з ма́ком та́ўчу́т' / пилі́паўку ж зна́ли / ну́ст зна́ли / скаро́мнаго не йі́ли / па́таму́ шо його́ ї не бу́ло па́шті // о // са́ла ўнесé і за́тоўку́ють' / те́є / у́жé / нев'і́стко / а ву́ин кама́ндує са́лам // ква́шу заробл'ували // ква́ша / кан'е́шно / ча́сто бу́ла // ква́шу заробл'ували // ві́думає́ йа́кі́йес' пел'ухі́ / там / із гре́ц'ка́йї му́кі // о // ал'і́єм пама́же // о // о́це таке́ гото́вили на сн'і́е да́н':е // а ква́шу / ту́йу / жи́тн'у му́ку с'і́йеа ли запа́рували кі́петкам / а та́д'і ва́на сто́йіт' схалада́є

/ а тад'і вáрeт' // а хл'іб пеклі́ у д'і е жсак / месі́ли // йа да́же калгóз гаду́йу
мо дeс'ат' пекла́ / хл'іб у печ'іe //

II. Вч'іла йа свої́у нив'істку / йак борш'ч' варі́ти / вона́прийшла́ до
ме́ни молод е́н'ка / зв'існо ничо́го ни ўм'іла // йа ї́ кажу́ // ну / ўстава́ї/ до́чко /
боршч жи на́да варі́ти // ну / і вона́ ка́жи / шо ж / ма́мо / бў́дим / йак боршч
варі́ти? // ка́у / спирва́ стаў во́ду / вода́ заки́п'т' / криши́ бур'áк / бур'áк
покриши́ла / бур'áк укип'іў / картóшку кидáї / за картóшкуйу л':еи́ уже
пом'ідóри кі́сл'і // кі́сл'і / йі́х отó сажáйут' / а потóм л'ут' / л'ут' же тод'і́
ўже йі́х у боршч / у боршч'і́ прокип'іло / тод'і́ стаўл'ут' за́жáрку / за́жáрку
стаўл'ут' іс:áла / тий конча́йут' // ше ї́ капу́сту по́сл'і ўже квáсу / йак квас
пирики́п'т' / тод'і́ аш кла́дут' капу́сту // а хл'іб йак уч'ін'áти / зра́зу
запа́р'уйім опáру по́т'ім ў два часá д'н'á / начина́йім запусkáт' дро́ж':áми /
вéчиром у де́ўйат' часо́ў уже́ п'ітч'ін'áйім / ў́тром ўстайeм м'ісимо і ў п'іч
накладáйім к'із'ак'іў / кирп'іч рóбимо іс корóўйачих к'із'ак'іў і нап'іка́йім і
пичeм тод'і́ хл'іб / шчас уже́ ми ни пичeм хл'іба // бо ми типeр з магаз'і́на
пичeм //

2. Перегляньте фільм «Спіймати Кайдаша». Запишіть лексеми на позначення страв і процесу приготування їх.

Вправа 4. Прочитайте фрагмент тексту із художньої літератури. Текст запишіть фонетичною транскрипцією. Назвіть фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні діалектизми, встановіть їх функції в тексті.

- Хлопе Якубе – сказав Гершко. – Мені не треба твоїх грошей. Їх у тебе все їдно нема, хоч із псами кишені обишукуй. Але все село гуде про твій, хлопче, вар'ятський здерубок. Такого в тотому селі ще не бувало і, мо', й не буде, а я ж прожив на віку шість десятків як-не-як і штири десятки літ у цеїх богом забутих Загорєнах, як ви мувите. І замість того, щоб сидіти в буцегарні альбо валєтися забитим полєськими хлопаками, найнятими за бутель пудпольного самограю, сей пан Якуб, нав би біблейський апостол, котрого таки звали Якубом, гуляє собі селом і посвистує, як холєра, хоч і з темною

хмарою в очах. То хіба я не можу юж пригостити такого пана хлопа якоюсь чаркою виборової? (В. Лис. Століття Якова).

2. Перегляньте однойменний фільм, порівняйте мовлення героїв фільму й художнього твору. Зробіть висновки.

IV. Творчі вправи.

Вправа 1. Розгляньте запропонований рисунок. За його прикладом розробіть систему завдань.

Вправа 2. Перегляньте малюнок. З'єднайте пари слів-діалектів із літературними їхніми відповідниками. Розробіть вправи такого зразка для використання в школі для учнів шостого класу.

Додаток

Зразок картки

КАРТКА №1

*До поданих діалектних слів добери загальноживані. З'єднай їх
рискою.*

Рихтувати		Кочерга
Скрегулець		Хазяїн
Трудний		Криниця
Банувати		Тужити
Керниця		Втомлений
Газда		Яструб
Ожіг		Готувати

Отже, ми розробили й запропонували систему вправ із вивчення діалектів української мови, репрезентувавши чотири їхні групи. Основне призначення підготовчих вправ – підготувати здобувачів освіти до сприйняття нового матеріалу на основі отриманих знань із курсу «Сучасна українська літературна мова», «Вступ до мовознавства» й перевірити рівень засвоєння теоретичних питань у шкільному курсі української мови. Вправи цієї групи передбачали з'ясування питань історії виникнення діалектології як науки, кількості наріч та їхніх говорів, створення власних міркувань про значення вивчення діалектології. Роль вступних вправ – первинне ознайомлення з діалектним явищем, його характеристика й усвідомлення функціонування в мові. Запропоновані в кваліфікаційній роботі вступні вправи мали на меті завершення речень (визначення напрямів діалектології); добір діалектизмів до запропонованих літературних відповідників; аналіз тексту пісні й опис зовнішності на поданими прикметниками; перші спроби здійснення аналізу тексту щодо фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних особливостей запропонованого тексту; роботу з ментальними мапами. Група тренувальних вправ охопила дуже велику кількість різноманітних завдань: трансформація текстів у діалектні, аналіз назв картоплі та страв із неї, описи приготування різноманітних страв у різних регіонах України, розробка мемів,

ментальних карт; аналіз текстів на фонетичному, граматичному й лексичному рівнях; порівняння мовлення персонажів художніх творів і кіно. Творчі (завершальні) вправи – це складання текстових завдань, робота за картками, що має на меті перевірити рівень засвоєння діалектизмів здобувачами совіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Висновки до розділу 2

Для усвідомлення лінгводидактичних засад навчання діалектизмів ми проаналізували освітню програму «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська))» за першим (бакалаврським) рівнем (спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література), яка вибудована на основі Національної рамки кваліфікацій за рівнем бакалавр.

Відповідно до ОП та навчального плану спеціальності розроблено робочу програму ОК Українська діалектологія (автор: к. філ. н., доц. С. Каленюк).

Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська), робочої програми ОК «Українська діалектологія» уможливив розробити й запропонувати систему вправ. Досліджуючи лінгводидактичні засади навчання діалектології, ми схарактеризували систему вправ, запропоновану М. Пентилюк, яка охоплює такі види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

Основне призначення підготовчих вправ – підготувати здобувачів освіти до сприйняття нового матеріалу на основі отриманих знань із курсу «Сучасна українська літературна мова», «Вступ до мовознавства» й перевірити рівень засвоєння теоретичних питань у шкільному курсі української мови. Вправи цієї групи передбачали з'ясування питань історії виникнення діалектології як науки, кількості наріч та їхніх говорів, створення власних міркувань про значення вивчення діалектології. Роль вступних вправ – первинне ознайомлення з діалектним явищем, його характеристика й усвідомлення функціювання в мові. Запропоновані в кваліфікаційній роботі

вступні вправи мали на меті завершення речень (визначення напрямів діалектології); добір діалектизмів до запропонованих літературних відповідників; аналіз тексту пісні й опис зовнішності за поданими прикметниками; перші спроби здійснення аналізу тексту щодо фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних особливостей запропонованого тексту; роботу з ментальними мапами. Група тренувальних вправ охопила дуже велику кількість різноманітних завдань: трансформація текстів у діалектні, аналіз назв картоплі та страв із неї, описи приготування різноманітних страв у різних регіонах України, розробка мемів, ментальних карт; аналіз текстів на фонетичному, граматичному й лексичному рівнях; порівняння мовлення персонажів художніх творів і кіно. Творчі (завершальні) вправи – це складання текстових завдань, робота за картками, що має на меті перевірити рівень засвоєння діалектизмів здобувачами освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження дає можливість стверджувати, що важливою частиною сучасної української літературної мови є діалектна лексика, а її національний і культурний феномен репрезентує специфічні риси мовлення певного регіону, історичний вплив і соціокультурні процеси. Аналіз лексикографічних джерел дозволяє констатувати, що діалектна лексика – це «позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» та віддзеркалює «процес адаптації літературною мовою територіально здиференційованих елементів діалектної мови чи регіональних варіантів літературної мови». Діалектизми є свідченням історичного розвитку мови та збереження локальних мовних особливостей, сформованих під впливом соціально-географічних чинників.

Наукові джерела засвідчують, що в українській мові виокремлено три наріччя, а сама лексика поділяється на групи: фонетичні, лексичні, семантичні й фразеологічні діалектизми.

Ми встановили, що попри велику кількість наукових розвідок із української діалектології нагальним є питання «олітературнення» діалектних слів й інтеграції діалектної лексики в систему сучасної української літературної мови (чіткі критерії для віднесення слів до діалектної категорії, особливо у випадках активного впливу літературної мови на говірку або запозичення діалектів у сучасну українську лексику).

2. Ми з'ясували, що вивчення діалектної лексики впливає на формування національно-мовної особистості сучасного здобувача вищої освіти. Аналіз літератури переконливо засвідчує, що питання формування національно-мовної особистості ускладнюється необхідністю поєднання традиційних та інноваційних освітніх технологій, орієнтованих на особистість учня.

Огляд наукових джерел уможливив визначити поняття «мовна особистість», в якому ми вбачаємо особистість, яка володіє всім багатством

мови, активно використовує її в різноманітних життєвих ситуаціях, поважає та дбає про її збереження й розвій. Ми переконалися, що термін «мовна особистість» є ключовим, системоутворювальним філологічним поняттям і об'єктом наукового аналізу, у межах якого перетинаються інтереси лінгвістики, культурології, соціології та філософії.

Проведений аналіз наукових праць дозволяє схарактеризувати поняття «національно-мовна особистість», в якій поєдналися високі лінгвістичні знання й національний компонент; носій національного способу мислення, національної свідомості та самосвідомості, національного характеру й менталітету, національно-культурної мотивації.

3. Із метою розроблення системи вивчення діалектизмів схарактеризовано лінгводидактичні засади: підходи до навчання мови, закономірності, принципи, методи і прийоми навчання. Ми визначили, що провідними підходами є когнітивно-комунікативний, функційно-стилістичний і текстоцентричний; чільними закономірностями – закономірності навчання мови й закономірності навчання мовлення; магістральними принципами – як загальнодидактичні (науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, самостійності й активності), так і специфічні (узаємозв'язок рівнів мови; історизм у вивченні мови; функційно-комунікативне спрямування в навчанні мови; взаємозв'язок у вивченні всіх стилів української мови).

У межах запропонованого кваліфікаційного дослідження серед специфічних методів навчання визначено вправи. Ми звернулися до класифікації вправ за дидактичною метою, ступенем самостійності й творчості, запропоновану М. Пентилюк, яка охоплює такі їхні види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

4. Для усвідомлення лінгводидактичних засад навчання діалектизмів ми проаналізували освітню програму «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська))» за першим (бакалаврським)

рівнем (спеціальність 014 Середня освіта (Українська мова і література), яка вибудована на основі Національної рамки кваліфікацій за рівнем бакалавр. Мета освітньої програми – «формування компетентностей фахівця, який володіє достатнім рівнем теоретичної та практичної підготовки в галузі освіти (українська філологія); оволодіння додатковою спеціалізацією «Мова і література (англійська)», що сформує компаративну лінгвістичну компетентність, забезпечить викладання споріднених предметів (філологічного циклу), зокрема для малокомплектних шкіл».

ОП подає структурно-логічну схему, в якій особливе місце серед інших мовознавчих дисциплін відведено Сучасній українській літературній мові (в т. ч. Українській діалектології) – ОК 13. Як демонструє схема, курс вивчається протягом чотирьох років та є наскрізним; із ним тісно пов'язано вивчення інших лінгвістичних дисциплін.

Відповідно до ОП та навчального плану спеціальності розроблено робочу програму ОК Українська діалектологія (автор: к. філ. н., доц. С. Каленюк).

5. Аналіз ОП Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська), робочої програми ОК «Українська діалектологія» уможливив розробити й запропонувати систему вправ. Досліджуючи лінгводидактичні засади навчання діалектології, ми схарактеризували систему вправ, запропоновану М. Пентилюк, яка охоплює такі види: підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні.

Основне призначення підготовчих вправ – підготувати здобувачів освіти до сприйняття нового матеріалу на основі отриманих знань із курсу «Сучасна українська літературна мова», «Вступ до мовознавства» й перевірити рівень засвоєння теоретичних питань у шкільному курсі української мови. Вправи цієї групи передбачали з'ясування питань історії виникнення діалектології як науки, кількості наріч та їхніх говорів, створення власних міркувань про значення вивчення діалектології. Роль вступних вправ – первинне ознайомлення з діалектним явищем, його характеристика й

усвідомлення функціювання в мові. Запропоновані в кваліфікаційній роботі вступні вправи мали на меті завершення речень (визначення напрямів діалектології); добір діалектизмів до запропонованих літературних відповідників; аналіз тексту пісні й опис зовнішності на поданими прикметниками; перші спроби здійснення аналізу тексту щодо фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних особливості запропонованого тексту; роботу з ментальними мапами. Група тренувальних вправ охопила дуже велику кількість різноманітних завдань: трансформація текстів у діалектні, аналіз назв картоплі та страв із неї, описи приготування різноманітних страв у різних регіонах України, розробка мемів, ментальних карт; аналіз текстів на фонетичному, граматичному й лексичному рівнях; порівняння мовлення персонажів художніх творів і кіно. Творчі (завершальні) вправи – це складання текстових завдань, робота за картками, що має на меті перевірити рівень засвоєння діалектизмів здобувачами освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєнко-Лемовська Л. Слово як лінгвістична категорія.
URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a6a02d7-c901-4852-9961-e6465c34cfc6/content>.
2. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.
3. Баранник Н. О. Функціонально-стилістичний підхід до вивчення граматики – запорука розвитку мовленнєвих умінь студентів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2012. Вип. 28 (1). Харків. С. 23-30.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
5. Бібік Н. М. Формування національно-мовної особистості школяра. Київ, 2001. С. 78–85.
6. Біляєв О. М. Українська лінгводидактика. Київ, 2001. С. 102–109.
7. Богущ А. Методика навчання української мови в дошкільній освіті: підр. Київ: Вища школа, 1993. 326 с.
8. Бодик О., Рудакова Т. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учб. літ., 2011. 413 с.
9. Бойко І. Синонімія, антонімія і паронімія в англійській термінології косметології та естетичної медицини. *«Південний архів»(філологічні науки)*. Вип. LXXXIV. С. 70-75, с. 73].
10. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
11. Бублик Л. Теоретичні засади синонімії в українській мові.
URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/b42d37cb-844e-4ed7-865c-887624cb515e/content>.

12. Варзацька Л. О. Інноваційні технології навчання мови. Київ , 2002. С. 34–41.
13. Вашуленко М. С. Комунікативний підхід у навчанні мови. Київ, 2002. С. 56–63.
14. Ващенко В.С. Паралельно-варіантні утворення діалектного походження як засіб збагачення літературної мови. *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів*. (Тези доп. та повід.). Київ, 1972. С. 12 — 14., с. 13].
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусол. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
16. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища школа, 1985. 360 с.
17. Голобородько Я. Ю. Українська етнолінгвістика. Київ, 1995. С. 115–123.
18. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10.
19. Грінченко Б. Словник української мови, Київ, 1907–1909.
20. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7457.
21. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
22. Єрмоленко С. Я. Літературна мова та діалекти. *Культура мови на щодень: інформаційнодовідкова система*. Інститут української мови НАН України. Київ, 2010. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-2.pdf>.
23. Єрмоленко С. Я. Мовна особистість у навчанні мови. Київ, 2003. С. 64–71.
24. Каленюк С. Українська діалектологія: робоча програма. Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2025. 17 с.

25. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства: підручник. 2-ге вид., стер. К.: ВЦ «Академія», 2009. 336 с. (Серія «Альма-матер»).
26. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підр. К.: Видавничий центр «Академія». 2003. 464 с. (Серія Альма-матер).
27. Кротевич Є., Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів / За заг. ред. С. В. Кротевича. К.: Вид-во АН УРСР, 1957. 236 с.
28. Матвіяс І. Діалектна основа української літературної мови.
URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4f90984a-e03e-4187-bcce-995f4b89881e/content>.
29. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у проекції педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. № 7. С.2-5.
30. Мацько Л. І. Лексикологія сучасної української мови. Київ, 2001. С. 35.
31. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студ.-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
32. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.
33. Миголинець О. Ф. Практичні завдання з української діалектології: навч.-метод. посіб. для студ. II курсу денної та III курсу заочної форм навчання спеціальності 014 «Середня освіта», спеціалізації «Українська мова та література», освітніх програм «Українська мова і Література. Зарубіжна література», «Українська мова і література. Англійська мова і література». Ужгород, 2022. 92 с.
34. Наливайко М. Концепція практикуму для занять з української діалектології. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19653/1/27_Nalyvaiko.pdf.
35. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.

- 36.Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей К.: Ленвіт, 2011. 256 с.
- 37.Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика: пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. К.: Вежа. 1994. 240 с.
- 38.Пентилюк М. Педагогічні умови виховання мовної особистості учнів середньої школи засобами української мови і літератури. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 57. С. 154–160.
- 39.Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С.15–20.
- 40.Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
- 41.Пентилюк О. В. Формування мовної особистості студентів. Київ, 2004. С. 77–84.
- 42.Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С, 2004. 112 с.
- 43.Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: підр. 3-тє вид., пере- роб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2000. 248с.
- 44.Потапенко С. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу). К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. 360 с.
- 45.Пришляк М. Загальноновживана та стилістично забарвлена лексика в ораторському дискурсі Стародавньої Греції (на матеріалі промов Демосфена). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019 № 43 том 3. С. 52-55, с.
- 46.Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, рисунках, таблицях та коментарях. навч.-метод. посіб. Миколаїв: СПД Румянцева. 2022. 202 с.

- 47.Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентиліук. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.].
- 48.Симоненко Т. Шляхи і засоби формування національно-мовної особистості у школі (5-7 класи). Українська мова і література в школі. 2000. № 1. С. 8–10.
- 49.Скуратівський Л. До питання про значення поняття «мовленнєвий розвиток» та інші близькі за змістом поняття. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 3. С. 2–4.
- 50.Словник української мови: в 11 т. Т. 4. Київ: Наукова думка, 1973.
- 51.Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища шк., 2000. 430 с.
- 52.Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1973. 440 с.
- 53.Ткачук М. Діалектна мова і нормативна лексикографічна практика. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/3_18/6.pdf.
- 54.Торчинська Н. М. Українська діалектологія: навч. посіб. Хмельницький, 2017. 158 с. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream.docx>.
- 55.Формування української національної мови. URL:<https://sites.google.com/site/iukraian/formuvanna-ukraienskoie-nacionalnoie-movi>;
- 56.Хом'як І. М. Вплив середовища на формування національно свідомої мовної особистості. Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів: зб. наук. пр. Рівне, 2006. С. 26–29.